



**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Рішення методичної ради університету
27 серпня 2025 року, протокол 1

Перша проректорка, голова методичної
ради університету, кандидатка наук з
державного управління, доцентка

_____ Ірина КОВТУН
(підпис) (ініціали, прізвище)

27 серпня 2025 року

М.П.

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
з навчальної дисципліни
«ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ТА
АНТИКОРУПЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА»
для підготовки на першому (освітньому) рівні
здобувачів вищої освіти освітнього ступеня бакалавра
за спеціальністю 035 Філологія
спеціалізацією 035.041 Германські мови та літератури
(переклад включно), перша – англійська
галузі знань 03 Гуманітарні науки
за денною формою навчання**

РОЗРОБНИК:

Доцентка кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права,
кандидатка юридичних наук, доцентка _____ Ірина СОЛОДКА

СХВАЛЕНО:

Рішення кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
26 серпня 2025 року, протокол № 1.

Завідувачка кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права,
кандидатка юридичних наук, доцентка _____ Олена ГАЛУС
26 серпня 2025 року

Деканеса факультету управління та економіки,
кандидатка економічних наук, доцентка _____ Тетяна ТЕРЕЩЕНКО
26 серпня 2025 року

ЗМІСТ

	Стор.
1. Структура вивчення навчальної дисципліни	– 3
1.1. Тематичний план навчальної дисципліни	– 3
1.2. Лекції	– 4
1.3. Семінарські заняття	– 6
1.4. Самостійна робота студентів	– 38
1.5. Індивідуальні завдання	– 47
1.5.1. Умови виконання завдань	– 47
1.5.2. Теми індивідуальних завдань	– 47
1.5.2.1. Теми рефератів	– 47
1.5.2.2. Теми науково-дослідних завдань	– 49
1.5.2.3. Практичні завдання	– 49
1.5.3. Методичні рекомендації до виконання індивідуальних завдань	– 50
1.6. Підсумковий контроль	– 50
1.6.1. Питання для підсумкового контролю	– 53
1.6.2. Приклад екзаменаційного білету	– 53
2. Схема нарахування балів	– 53
2.1. Поточний контроль	54
2.2. Семестровий контроль	55
3. Рекомендовані джерела	– 55
3.1. Джерела до всіх тем навчальної дисципліни	– 55
3.2. Джерела до конкретних тем навчальної дисципліни	– 55
4. Інформаційні ресурси в Інтернеті	– 68

1. Структура вивчення навчальної дисципліни
4.1. Тематичний план навчальної дисципліни

№ теми	Назва теми	Кількість годин											
		Денна форма навчання						Заочна форма навчання					
		Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
			Лекції	Сем. (прак).	Лабор.	Ін.зав.	СРС		Лекції	Сем. (прак).	Лабор.	Ін.зав.	СРС
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1.	Конституційне право України як галузь права, наука та навчальна дисципліна	8	2	2	-	-	4	-	-	-	-	-	-
2.	Основи вчення про Конституцію України	8	2	2	-	-	6	-	-	-	-	-	-
3.	Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні	10	2	2	-	-	8	-	-1	-	-	-	-
4.	Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні	10	2	2	-	-	8	-	-	-	-	-	-
5.	Конституційно-правовий статус органів державної влади	12	2	2	-	-	8	-	-	-	-	-	-
6.	Місьцеве самоврядування в Україні	10	2	2	-	-	8	-	-	-	-	-	-
7.	Загальна характеристика правових засад запобігання корупції в Україні	12	2	2	-	-	8	-	-	-	-	-	-
8.	Правовий статус викривача корупції в Україні	10	2	2	-	-	8		-	-	-	-	-
	<i>Усього годин:</i>	90	16	16	-	-	58				-	-	

1.2. Лекції

№ з/п	Назва і план теми	Кількість годин
1	2	3
1.	Конституційне право України як галузь права, наука та навчальна дисципліна	2
1.1. 1.2. 1.3. 1.4. 1.5. 1.6. 1.7.	Поняття, предмет та метод конституційного права України як галузі права. Система конституційного права. Конституційно-правові інститути та норми. Джерела конституційного права України: поняття, система. Конституційно-правові відносини: поняття, особливості, склад. Конституційно-правова відповідальність: поняття, ознаки, підстави, санкції. Поняття, предмет, методологія науки конституційного права. Конституційне право України як навчальна дисципліна.	
2.	Основи вчення про Конституцію України	2
2.1. 2.2. 2.3. 2.4. 2.5. 2.6.	Поняття та сутність конституції. Функції та юридичні властивості Конституції України, її загальна характеристика. Етапи розробки, прийняття та дії Конституції України 1996 року. Реалізації Конституції України: поняття та форми. Тлумачення Конституції України. Правова охорона Конституції України: поняття, суб'єкти здійснення, елементи. Порядок внесення змін до Конституції України.	
3.	Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні	2
3.1. 3.2. 3.3. 3.4. 3.5. 3.6. 3.7.	Поняття, суть, види та принципи конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні. Поняття та принципи громадянства України. Підстави набуття громадянства України. Підстави припинення громадянства України. Повноваження державних органів, які беруть участь у вирішенні питань громадянства та порядок вирішення питань, пов'язаних з громадянством України. Конституційно-правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні. Конституційно-правовий статус біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту.	
4.	Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні	2
4.1. 4.2. 4.3. 4.4. 4.5. 4.6. 4.7.	Поняття прав та свобод людини і громадянина. Система конституційних прав та свобод людини і громадянина: поняття та критерії класифікації. Загальна характеристика конституційних особистих (громадянських), політичних, економічних, соціальних, культурних та екологічних прав людини Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: поняття, види. Гарантії прав та свобод людини і громадянина: поняття, види. Конституційні гарантії прав та свобод людини і громадянина в Україні. Правовий статус та форми діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.	
5.	Конституційно-правовий статус органів державної влади	2

5.1.	Загальна характеристика Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади	
5.2.	Президент України: основні положення	
5.3.	Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади в системі органів виконавчої влади	
5.4.	Загальна характеристика судової системи України	
6.	Місьцеве самоврядування в Україні	2
6.1.	Поняття, юридична природа та правове регулювання місцевого самоврядування в Україні.	
6.2.	Поняття територіальної громади. Форми безпосереднього волевиявлення територіальної громади.	
6.3.	Правовий статус місцевих рад.	
6.4.	Правовий статус сільських, селищних, міських голів, старост.	
6.5.	Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад.	
6.6.	Правовий статус депутатів місцевих рад.	
6.7.	Служба в органах місцевого самоврядування.	
6.8.	Відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування.	
6.9.	Гарантії та захист прав місцевого самоврядування.	
7.	Загальна характеристика правових засад запобігання корупції в Україні	2
7.1.	Корупція: поняття, причини виникнення, види.	
7.2.	Загальна характеристика нормативно-правових актів в сфері запобігання корупції	
7.3.	Загальні положення про конфлікт інтересів	
7.4.	Окремі види обмежень, пов'язаних із конфліктом інтересів	
7.5.	Система органів запобігання корупції в Україні	
7.6.	Юридична відповідальність за корупційні правопорушення та правопорушення, пов'язані з корупцією	
8.	Правовий статус викривача корупції в Україні	2
8.1.	Поняття «викривач» відповідно до Закону України «Про запобігання корупції»;	
8.2.	Мета заохочення та формування культури повідомлення	
8.3.	Права та гарантії захисту викривачів	
8.4.	Канали для повідомлень про можливі факти корупційних правопорушень	
8.5.	Порядок прийняття та розгляду повідомлень про можливі факти корупційних правопорушень, що надійшли від викривачів	
	Усього	16

1.3. Семінарські заняття

Семінарське заняття 1

Тема. Конституційне право України як галузь права, наука та навчальна дисципліна

Питання для усного опитування та дискусії:

- 1.1. Поняття, предмет та метод конституційного права України як галузі права.
- 1.2. Конституційно-правові інститути: поняття, види.
- 1.3. Конституційно-правові норми: поняття, загальні та особливі ознаки, класифікація конституційно-правових норм.
- 1.4. Джерела конституційного права України: поняття, ознаки, система.
- 1.5. Конституційно-правові відносини: поняття, особливості, склад, види.
- 1.6. Конституційно-правова відповідальність: поняття, ознаки, підстави, санкції.
- 1.7. Поняття, предмет, основні етапи розвитку науки конституційного права України.
- 1.8. Методологія науки конституційного права України.

Практичні завдання

Завдання 1. Здійсніть порівняльну характеристику конституційного права України та інших галузей права та оформіть як таблицю:

Критерій порівняльної характеристики	Конституційне право України	Адміністративне право	Цивільне право
Предмет			
Метод			
Суб'єкти			
Об'єкти			
Основні джерела			
Інші відмінності			

Завдання 2. Використовуючи різні навчальні джерела (підручники, посібники), складіть розширену класифікацію конституційно-правових норм за різними критеріями.

Завдання 3. Випишіть з Конституції України приклади наступних видів конституційно-правових норм: диспозитивні, імперативні, уповноважуючі, зобов'язуючі.

Завдання 4. Складіть схему системи джерел конституційного права України за їх юридичною силою.

Завдання 5. Обміркуйте, чи відносяться до джерел конституційного права України міжнародні договори (наведіть приклади), акти Центральної виборчої комісії, рішення Конституційного Суду України. Аргументуйте свою позицію.

Завдання 6. Обміркуйте, як впливає міжнародне право на систему джерел українського конституційного права.

Завдання 7. До питання про конституційно-правову відповідальність оформіть наступну таблицю:

Суб'єкт конституційно-правової відповідальності	Юридична підстава (вказати статті Конституції, закону)	Конституційно-правова санкція

Завдання 7. Розв'язування студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: конституційне право та державне право, предмет, метод галузі конституційного права України, функції та принципи конституційного права України, конституційно-правові інститути, конституційно-правові норми, джерела конституційного права України, суб'єкти, об'єкти, зміст конституційно-правових відносин, конституційно-правова відповідальність, суб'єкти конституційно-правової відповідальності, підстави конституційно-правової відповідальності, конституційно-правові санкції, наука конституційного права, методи науки конституційного права України.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Зверніть увагу на термінологічні дискусії щодо застосування понять «державне право» та «конституційне право». *Конституційне право України як галузь права* слід розуміти як сукупність правових норм, що регулюють політико-правові суспільні відносини, пов'язані з встановленням основних засад конституційного ладу держави, взаємовідносин особи і держави та засад організації та діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Врахуйте, що поняття конституційного права України як галузі права також прийнято тлумачити у широкому та вузькому значенні.

Охарактеризуйте загальні та спеціальні ознаки конституційного права, які визначають особливості та специфіку цієї галузі. Окресліть предмет конституційного права України як галузі права, розкрийте структуру предмету, тобто групи суспільних відносин, що врегульовані галуззю. Визначте поняття політико-правових відносин, як особливого виду суспільних відносин.

Метод конституційно-правового регулювання – це сукупність прийомів і засобів, за допомогою яких упорядковуються суспільні відносини, що становлять предмет галузі конституційного права та який характеризується наступними ознаками: загальний характер правового регулювання; найвищий юридичний рівень; переважно імперативний характер; універсальний характер; установчий характер; поєднання прямого і опосередкованого правового регулювання. Розкрийте конкретні методи конституційно-правового регулювання.

Функції конституційного права як галузі права – це напрями або види впливу конституційного права на суспільні відносини. За об'єктом впливу розрізняють політичну, економічну, соціальну, ідеологічну та зовнішньополітичну функції конституційного права. Відповідно до умов впливу на суспільні відносини функції конституційного права поділяються на постійні та тимчасові (за часом дії), загальнодержавні та місцеві (за територією дії). За способами і засобами впливу на суспільні відносини розрізняють установчу, регулятивну, охорону, контрольну, інтегративну, правотворчу, правозастосовчу, інформаційну, аксіологічну та інші функції конституційного права.

Принципи конституційного права України – це керівні засади, ідеї, які визначають сутність, зміст, спрямованість і форми конституційно-правового регулювання. Розрізняють загальні та особливі принципи конституційного права. До загальних принципів конституційного права відносять принципи публічності, пріоритетності, гуманізації, універсальності, демократизму, науковості, системності, програмності тощо. Особливі принципи конституційного права виражають сутність і зміст окремих інститутів цієї галузі.

Окресліть також роль та місце конституційного права України в національній правовій системі.

Система конституційного права України – це її внутрішня побудова, що характеризується єдністю та взаємодією усіх елементів, до яких відносяться конституційно-правові інститути та норми.

Конституційно-правовий інститут – відносно самостійний відокремлений комплекс конституційно-правових норм, що регулюють у межах галузі певну сферу або групу однорідних суспільних відносин. Розрізняють загальні (генеральні), основні та початкові (субінститути) галузі конституційного права. Сформулюйте своє відношення щодо обґрунтованості виокремлення підгалузей в системі галузі конституційного права України та щодо доцільності поділу конституційного права України на загальну та особливу частини.

Конституційно-правова норма – це загальнообов'язкове, формально-визначене правило поведінки учасників конституційно-правових відносин, що встановлюється державою з метою охорони та регулювання суспільних відносин, які становлять предмет конституційного права. Розкрийте загальні та особливі риси (ознаки) конституційно-правових норм. Здійсніть класифікацію конституційно-правових норм за різними критеріями.

Джерела конституційного права – це зовнішня форма закріплення, існування норм конституційного права. Розмежуйте поняття матеріальних та формальних джерел конституційного права України. Розкрийте загальні та спеціальні юридичні ознаки, притаманні джерелам конституційного права України.

Зверніть увагу, що джерела конституційного права різняться за характером волевиявлення, змістом, формою, територією дії, часом дії, національною приналежністю. Застосовують і інші критерії класифікації джерел конституційного права України.

Сформулюйте поняття системи джерел конституційного права України. Зверніть увагу, що аналізована система будується за принципом ієрархичності. Охарактеризуйте основні джерела конституційного права України, зокрема, Конституцію України, Конституцію Автономної Республіки Крим, міжнародні договори, Закони України, які містять конституційно-правові норми, інші акти нормативного характеру, які приймаються Верховною Радою України та шляхом референдумів, нормативно-правові акти з конституційно-правових питань Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних, місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування.

Аргументуйте власну позицію щодо доцільності віднесення до джерел конституційного права України актів Центральної виборчої комісії, актів реагування Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, актів Конституційного Суду України.

Конституційно-правові відносини – це суспільні відносини, врегульовані нормами конституційного права України. Розкрийте особливі риси конституційно-правових відносин. Проведіть типологію (класифікацію) конституційно-правових відносин за різними критеріями.

Суб'єкт конституційно-правових відносин – це носій суб'єктивних конституційних прав та обов'язків, який здатен реалізувати їх у конкретних правовідносинах. До суб'єктів конституційно-правових відносин відносять фізичних осіб, спільноти людей, Українську державу, Автономну Республіку Крим та інші адміністративно-територіальні одиниці, органи та посадові особи державної влади, органи та посадові особи місцевого самоврядування, кандидатів на виборні посади, виборчі комісії, політичні партії та громадські об'єднання, народних депутатів та депутатів місцевих рад тощо. Зверніть увагу, що наведений перелік суб'єктів не є вичерпним, доповніть його. Охарактеризуйте особливості кожного із суб'єктів конституційно-правових відносин. Розкрийте поняття конституційної правосуб'єктності. Розмежуйте індивідуальних та колективних суб'єктів конституційно-правових відносин.

Об'єкт конституційно-правових відносин – це те, на що спрямовані конституційно-правові відносини, тобто це певні соціальні або державні блага, які безпосередньо задовольняють інтереси і потреби суб'єктів цих відносин і з приводу яких вони здійснюють свої суб'єктивні конституційні права і обов'язки. Розрізняють політичні, економічні та духовні блага як основні об'єкти конституційно-правових відносин. Зверніть увагу, що об'єкти конституційно-правових відносин прийнято також класифікувати за інститутами галузі. Розкрийте об'єкти конкретних інститутів галузі конституційного права України.

Зміст конституційно-правових відносин включає суб'єктивне право – це гарантована конституційно-правовою нормою можливість суб'єкта вільно діяти в певних, визначених нормою межах та юридичний обов'язок – встановлена конституційною нормою вимога діяти певним, чітко визначеним чином, або утримуватись від здійснення певних дій.

Охарактеризуйте юридичний факт як підставу виникнення, зміни або припинення конституційно-правових відносин. Класифікуйте конституційні юридичні факти за різним критеріями.

Конституційно-правова відповідальність – це вид юридичної відповідальності, яка настає в разі порушення норм конституційного права шляхом застосування до суб'єкта конституційного правопорушення особливих несприятливих наслідків (санкцій), передбачених в конституційно-правових джерелах. Розрізняють поняття позитивної та негативної (ретроспективної) конституційно-правової відповідальності, прямої та опосередкованої (бланкетної) конституційно-правової відповідальності. Розмежуйте поняття конституційно-правової відповідальності та юридичної відповідальності за порушення норм конституційного права України.

Розкрийте загальні та особливі ознаки конституційно-правової відповідальності. Зверніть увагу на різні критерії класифікації конституційно-правової відповідальності: за джерелами, суб'єктами відповідальності, підставами відповідальності, інстанціями застосування відповідальності, видами конституційних правопорушень, формами контролю, видами санкцій тощо.

Розмежуйте поняття юридичної, фактичної та процесуальної підстав конституційно-правової відповідальності. Визначте поняття конституційного правопорушення як фактичної підстави застосування конституційно-правової відповідальності, охарактеризуйте його склад. Окресліть коло суб'єктів, до яких може бути застосована конституційно-правова відповідальність.

Визначте поняття та окресліть види конституційно-правових санкцій. Охарактеризуйте основні конституційно-правові санкції, зокрема, дострокове припинення повноважень органів та посадових осіб; скасування, зупинення актів органів влади та посадових осіб, накладання вето; встановлення обмежень щодо реалізації окремих конституційних прав і свобод (втрата громадянства, заборона політичної партії тощо).

Конституційне право як наука – це галузева юридична наука, що являє собою цілісну систему знань, висновків та ідей про конституційне право як галузь національного права України. Предметом вивчення науки конституційного права виступає вся сфера політико-правових суспільних відносин, які підлягають конституційно-правовому регулюванню. Розкрийте функції та значення науки конституційного права України.

Визначте часовий проміжок виокремлення науки конституційного права від інших юридичних наук. Охарактеризуйте основні етапи розвитку науки конституційного права в світі та в Україні. Розкрийте поняття та зміст системи сучасної науки конституційного права України.

Охарактеризуйте поняття методології науки конституційного права. Зверніть увагу, що методи науки конституційного права – це сукупність правил, засобів, принципів наукового пізнання, які забезпечують отримання об'єктивних знань. Наука конституційного права переважно використовує історичний, порівняльно-правовий, формально-юридичний, системний, статистичний, соціологічний методи наукового пізнання, проаналізуйте їх зміст.

Розкрийте поняття, значення та зміст конституційного права України як навчальної дисципліни.

Семінарське заняття 2

Тема. Основи вчення про Конституцію України

Питання для усного опитування та дискусії:

- 2.1. Поняття та сутність конституції. Конституція юридична та фактична, формальна та матеріальна.
- 2.2. Класифікація конституцій, їх форма та структура. Класифікаційні ознаки Конституції України.
- 2.3. Функції конституції. Юридичні властивості Конституції України.
- 2.4. Структура та зміст Конституції України. Об'єкт та межі конституційного регулювання.
- 2.5. Етапи розробки, прийняття та дії Конституції України 1996 року.
- 2.6. Реалізація Конституції України: поняття та форми.
- 2.7. Тлумачення Конституції України.
- 2.8. Правова охорона Конституції України: поняття, суб'єкти здійснення, елементи.
- 2.9. Порядок внесення змін до Конституції України.
- 2.10. Поняття, сутність та ознаки конституціоналізму як політико-правового явища. Система конституціоналізму.

Практичні завдання

Завдання 1. У формі таблиці здійсніть класифікацію конституцій:

Критерій класифікації	Види конституцій

Завдання 2. Доповніть речення пропущеними словами відповідно до тексту Конституції України.

Ніхто не може (1) державну владу. Кожен має право на свободу (2) і віросповідання. (3) загальна середня освіта є (4). Персональний склад Ради національної безпеки та оборони України формує (5) України. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як (6). Громадяни України

користуються (7) правом доступу до державної служби. Регулярні звіти про доходи і видатки Державного бюджету України мають бути (8). Кожна (9) має право на (10) розвиток своєї особистості. Діти (11) у своїх правах незалежно від (12), а також від того, народжені вони у (13) чи поза ним. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке (14) обвинувачення. Народним депутатам України гарантується депутатська (15). Верховна Рада працює (16). В Україні визнається і діє принцип верховенства (17). Права місцевого самоврядування захищаються в (18) порядку. Кабінет Міністрів України в межах своєї компетенції видає (19) і (20), які є обов'язковими до виконання.

Завдання 3. Наведіть приклади конституційно-правових норм, які реалізуються у певній формі:

Форма реалізації	Статті Конституції України
дотримання	
використання	
виконання	
застосування	

Завдання 4. У вигляді таблиці проведіть порівняльну характеристику статей Конституції України, які зазнали змін відповідно до Закону України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21.02.2014 р.:

Попередня редакція статей	Чинна редакція статей

Завдання 5. Опрацюйте Розділ XIII Конституції України та складіть порівняльну таблицю особливостей внесення змін до різних розділів Основного закону:

Внесення змін до Розділів I, III, XIII Конституції України	Внесення змін до інших розділів Конституції України

Завдання 6. Розв'язування студентами тестових завдань з питань теми заняття.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: конституція юридична, конституція фактична, конституція формальна, конституція матеріальна, кодифікована конституція, класифікація конституцій, функції конституцій, конституціоналізм, Конституція України як Основний закон, юридичне верховенство, пряма дія норм Конституції України, офіційне тлумачення Конституції України.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Конституція (у формально-юридичному значенні) – це основний закон держави, що приймається в особливому порядку, має найвищу юридичну силу та регулює найважливіші суспільні відносини, які визначають основні засади конституційного ладу, правового статусу особи, систему, порядок організації та діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.

Термін «конституція» походить від лат. *constitutio* – устрій, установлення. Зверніть увагу, що виникнення конституції як засобу регулювання суспільних відносин має глибоке історичне коріння. Згадайте та охарактеризуйте особливості еволюції конституційного розвитку (теорії та практику конституцій) на різних історичних етапах розвитку людства. Окресліть поняття «покоління конституцій».

Зверніть увагу, що розкриваючи сутність конституції розрізняють конституцію юридичну і фактичну. **Фактична (соціальна) конституція** – це реальний стан суспільних відносин, які становлять предмет конституційного регулювання. **Юридична конституція** – це система правових норм, які закріплюють засади конституційного, державного ладу та інші важливі аспекти державного будівництва. Виділяють поняття «**формальної**» конституції - це закон або кілька законів, які мають вищу юридичну силу щодо інших нормативних актів та «**матеріальної**» конституції – це писаний акт або акти (нормативні, судові рішення, конституційні звичаї), які встановлюють засади державного ладу, форму правління,

територіальний устрій, засади організації державної влади, основи взаємовідносин особи і держави, але які не мають вищої юридичної сили.

Проаналізуйте інші наукові погляди та підходи щодо формулювання поняття «конституція» з історичної та сучасної точок зору, акцент зробіть на позиціях вітчизняних науковців.

Проведіть класифікацію конституцій за наступними критеріями: за формою (структурою), ступенем узагальнення, терміном дії, способом прийняття, за порядком внесення змін, формою правління, політичного режиму, державного устрою. Охарактеризуйте Конституцію України за основними класифікаційними ознаками.

Визначте поняття функцій конституції. Розкрийте зміст основних функцій, які виконує конституція, зокрема, юридичну, політичну, установчу, ідеологічну, економічну, гуманістичну, стабілізуючу, зовнішньополітичну та інші функції.

Конституцію України характеризують певні *юридичні властивості*, тобто специфічні ознаки, які відрізняють її від інших нормативно-правових актів, визначають її сутність і зміст. Розкрийте такі юридичні властивості Конституції України, як: нормативність, юридичне верховенство (найвища юридична сила), установчий характер, пряма дія норм Конституції, особлива юридична природа та правовий режим захисту, особливий порядок прийняття та внесення змін до Конституції України (підвищена стабільність), програмний характер та інші.

Зміст Конституції України поділяється на 15 розділів, які охоплюють 161 статтю. Проаналізуйте особливості структури Конституції України, яка в себе включає преамбулу, основну частину, прикінцеві та перехідні положення, охарактеризуйте кожен із структурних елементів.

Об'єктом конституційного регулювання є коло суспільних відносин, що регулюються Конституцією держави і які розрізняються залежно від національних традицій держав, часу та обставин прийняття Конституції тощо. Визначте та охарактеризуйте суспільні відносини, які виступають об'єктом конституційного регулювання в Україні.

Межі конституційного регулювання визначаються дією Конституції в часі, в просторі та за колом осіб. Окресліть межі дії Конституції України.

Історія новітнього конституційного розвитку в Україні включає в себе наступні етапи розробки, прийняття та дії Конституції України: 1-й етап: з 1990 р. (прийняття Декларації про державний суверенітет та створення Конституційної комісії) по 1993 р. (схвалення Концепції та проекту нової Конституції України); 2-й етап: з 1994 р. (формування нового складу Конституційної комісії) по 1995 р. (схвалення нового проекту Конституції та прийняття Конституційного Договору від 8.06.1995 р.); 3-й етап: з 1995 р. по 28.06.1996 р. – доопрацювання тексту та прийняття Конституції України; 4-й етап – після прийняття Конституції України і до сьогодні, пов'язаний з проведенням конституційної реформи 2004 р., її скасування у 2010 р., відновленням у 2014 р., внесенням змін у 2016, 2019 роках та підготовкою нових змін до Конституції України. Охарактеризуйте історичні події, зміст конституційно-правових дій, які мали місце на кожному з наведених вище етапах.

Проаналізуйте причини, способи та наслідки відновлення дії окремих положень Конституції України у 2014 році. Визначте зміст останніх змін, які вносились до Конституції України та сучасний стан розробки змін до Конституції України.

Реалізація Конституції – це втілення приписів конституційних норм в правомірних діях суб'єктів правовідносин. Норми Конституції України реалізуються у формі дотримання, виконання, використання та застосування.

Дотримання - це така форма, за якої суб'єкти конституційно-правових відносин утримуються від здійснення дій, що суперечать нормам Конституції, тобто пасивна поведінка, в якій реалізуються заборонні конституційні норми.

Виконання конституційних норм – це активна поведінка суб'єктів правовідносин, яка впливає з конституційних приписів, проте, вона носить обов'язковий характер і забезпечує реалізацію зобов'язуючих норм.

Використання конституційних норм – активна поведінка суб'єктів по реалізації на власний розсуд наданих їм суб'єктивних прав у вигляді дозволу або правомочностей, за допомогою якої реалізуються уповноважуючі норми.

Застосування – це владна організуюча діяльності державних та інших органів, яка забезпечує реалізацію конституційних норм в інтересах інших суб'єктів та здійснюється у встановленому законом порядку. Наведіть приклади конституційно-правових норм, які реалізуються в кожній з наведених форм.

Тлумачення Конституції України – це процес з'ясування, розкриття змісту конституційно-правових норм. Офіційне тлумачення Конституції України здійснює лише Конституційний Суд України в межах законодавчо визначеної процедури. Розкрийте особливості застосування граматичного, системного, телеологічного (цільового), логічного, історико-правового способів тлумачення Конституції України.

Поняття *правової охорони Конституції України* тлумачать у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні - це діяльність суб'єктів конституційно-правових відносин, спрямована на належну реалізацію конституційно-правових норм, дотримання режиму конституційної законності та унеможливлення порушень Конституції. Охарактеризуйте елементи правової охорони Конституції України у широкому значенні. Правова охорона у вузькому значенні – діяльність спеціально уповноваженого державного органу, покликаного в установленому порядку та формах здійснювати конституційний контроль.

Розділ XIII Конституції України регулює особливий порядок внесення до неї змін. Зверніть увагу, що процедура внесення змін диференціюється, якщо зміни вносяться до Розділів I, III, XIII, або до інших розділів Конституції України. Розкрийте стадії та порядок внесення змін до різних розділів Конституції України. Зверніть увагу, що процедура внесення змін до Конституції України передбачає обов'язкову наявність висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту вимогам статей 157, 158 Конституції України. Визначте, який саме висновок має надати Конституційний Суд України.

Запропонуйте власне розуміння поняття «конституціоналізм», виходячи з того, що конституціоналізм традиційно тлумачать як:

- сукупність політико-правових теорій, ідей, доктрин, вчень про конституцію, як основний закон держави, які обґрунтовують необхідність встановлення конституційного правопорядку;
- державне правління, обмежене конституцією, політичну систему, що характеризується конституційними методами владарювання;
- особливу систему конституційно-правових відносин, що опосередковують загальні принципи організації суспільства і держави.

Зверніть увагу, що поняття «конституціоналізм» є ширшим за поняття «конституція» та включає в себе як теорію конституційного розвитку, так і практику конституційного будівництва.

Аргументуйте доцільність виокремлення таких елементів конституціоналізму як: наявність фактичної та юридичної конституції (бажано на рівні основного закону); розвинута конституційна теорія; розвинута система конституційних правовідносин; конституційна правосвідомість; конституційна законність та правопорядок; система захисту конституції та конституційного ладу. Розкрийте ознаки та тенденції розвитку сучасного конституціоналізму.

Семінарське заняття 3

Тема. Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні.

Питання для усного опитування та дискусії:

- 3.1. Поняття громадянства України та принципи громадянства України.
- 3.2. Підстави набуття громадянства України. Зміна громадянства дітей.
- 3.3. Прийняття до громадянства України як одна з підстав набуття громадянства: поняття, умови.
- 3.4. Підстави припинення громадянства України.
- 3.5. Повноваження державних органів, які беруть участь у вирішенні питань громадянства.
- 3.6. Правовий режим іноземців та осіб без громадянства в Україні. Категорії іноземців та осіб без громадянства, що перебувають на території України.
- 3.7. Основні права та свободи та обов'язки іноземців та осіб без громадянства в Україні.

3.8. Поняття біженців. Поняття осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. Відмежування статусу біженців від статусу внутрішньо переміщених осіб.

Практичні завдання

Завдання 1. Розмежуйте поняття «декларація про відмову від іноземного громадянства», «декларація про відсутність іноземного громадянства» та «зобов'язання припинити іноземне громадянство».

Завдання 2. Порівняйте наступні підстави набуття громадянства України та оформіть як таблицю:

Набуття громадянства України за територіальним походженням	Поновлення у громадянстві України	Прийняття до громадянства України

Завдання 3. Вирішить задачі.

Задача 1. Коломієць Юрко у 1995 році за власним клопотанням вийшов з громадянства України та набув громадянство Канади. У 2019 році він звернувся до консульської установи України в Канаді щодо прийняття його до громадянства України на підставі ст. 9 Закону України «Про громадянство України». Заявнику було відмовлено у задоволенні прохання на підставі п. 3 ст. 9 Закону України «Про громадянство України», оскільки весь цей час він проживав у Канаді. Дайте юридичну оцінку ситуації.

Задача 2. Сердюк Андрій народився в селі Великий Жванчик Дунаєвського району Хмельницької області і до 1985 року проживав у місті Хмельницькому, де закінчив вище військово-командне артилерійське училище. По закінченню навчання був направлений для проходження військової служби в Брестську область БРСР і, відповідно, у 1992 році набув громадянство Білорусі. У 2017 році вийшов на пенсію і виявив бажання повернутись на батьківщину та отримати громадянство України. Дайте особі консультацію щодо умов та процедури набуття нею громадянства України.

Задача 3. При реєстрації шлюбу між громадянкою України Ракітною Н. В. та громадянином Молдови Маранеску Ю. З. останній вимагав видати йому паспорт громадянина України. Дайте юридичну оцінку ситуації.

Задача 4. Громадянин України Степанович Олекса, який проживає в Іспанії протягом останніх 5 років, звернувся до консульської установи України в Іспанії з заявою про вихід з громадянства України. Консульська установа відмовила у задоволенні заяви з наступних підстав:

- заявник має в Україні несплачені аліменти на сина Степановича С.О., 2010 року народження, рішення про стягнення яких було прийнято в судовому порядку;
- заявник у 1993 році працював на Хмельницькому радіотехнічному заводі, що входив до військово-промислового комплексу і окремі його підрозділи були засекречені. Відповідно, заявник мав доступ до інформації, що становить державну таємницю, а отже не має права вийти з громадянства України;
- заявник не надав документ про те, що він набуде громадянство Іспанії, якщо вийде з громадянства України, і таке набуття взагалі є неможливим, оскільки термін укорінення в Іспанії є 10 років. Дайте юридичну оцінку ситуації.

Задача 5. Громадянин України Водопляс Павло, що проживає в місті Хмельницькому, звернувся до Управління Державної міграційної служби у Хмельницькій області з клопотанням про вихід з громадянства України на підставі того, що його повнолітні діти проживають у США, а він досягнув пенсійного віку і потребує відповідного догляду та утримання, а тому планує виїхати на постійне місце проживання в США. Дайте відповідь заявнику.

Задача 6. Ніхат Рахам, громадянин Афганістану, що отримав статус біженця в Україні у березні 2016 року, звернувся до юридичної клініки ХУУП з проханням роз'яснити йому, як він та члени його сім'ї можуть отримати громадянство України. Заявник, зокрема, зазначив, що разом з ним проживають:

- дочка 20 років, яка є неодруженою та отримала статус біженця разом з батьком;
- син 17 років, який отримав статус біженця разом з батьком;

- дружина, яка приїхала до заявника в січні 2020 року і щодо якої розглядається заява про надання їй статусу біженця уповноваженим органом;
- племінник 13 років, щодо якого заявник є законним опікуном, проте, з приводу отримання ним статусу біженця не звертався.

В процесі співбесіди було з'ясовано, що сину заявника пред'явлено обвинувачення в кримінальній справі за ч. 1. ст. 307 КК України. Дайте відповідь заявнику з посиланням на чинне законодавство.

Завдання 4. Опрацюйте Розділ III Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 р., визначте види відповідальності, які можуть застосовуватись до іноземців та осіб без громадянства в Україні.

Завдання 5. Порівняйте умови не визнання особи біженцем чи особою, яка потребує додаткового захисту та підстави втрати, позбавлення статусу біженця, статусу особи, яка потребує додаткового захисту та оформіть їх як таблицю (використайте Ст. 6, 11 Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8.07.2011 р.:

Умови, при яких особа не визнається біженцем, або особою, яка потребує додаткового захисту	Підстави, за яких втрачається статус, або особа позбавляється статусу біженця, або особи, яка потребує додаткового захисту

Завдання 6. З'ясуйте розмір квоти імміграції, встановлений на поточний рік (2019, 2020...), використайте відповідні нормативно-правові акти.

Завдання 7. Вирішіть задачі.

Задача 1. Ібрагім Аларбеков, громадянин Азербайджану, який отримав дозвіл на постійне місце проживання в Україні, був засуджений в Україні за ч. 1 ст. 186 КК України до 3-х років позбавлення волі. На другий день з дня набуття вироком законної сили він подав до Управління Державної міграційної служби України у Хмельницькій області заяву про скасування його дозволу на імміграцію в Україні на підставі п. 2 ст. 12 Закону України «Про імміграцію» та надання йому дозволу залишити територію України протягом місяця відповідно до ч. 2 ст. 13 Закону України «Про імміграцію». Дайте відповідь заявнику з посиланням на чинне законодавство. Яка процедура видворення за межі території України? (Використайте також Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 р.).

Задача 2. 23 листопада 2019 року до Управління Державної міграційної служби України у Хмельницькій області звернулася Фатіма Фаткуліна, яка перебувала на території України за тимчасовою в'їзною візою, з приводу надання їй дозволу на імміграцію та посвідки на постійне проживання в Україні. Своє прохання особа аргументувала тим, що 12 жовтня 2019 року вона зареєструвала шлюб з громадянином України Борисом Івановичем Тарасюком і відповідно отримала право на імміграцію в Україні поза квотою імміграції. Надайте заявниці юридично обґрунтовану відповідь.

Задача 3. Рафік Зарічідзе, громадян Грузії абхазької національності, який на законних підставах отримав статус біженця в Україні, виїхав до Франції, де перебував протягом 2-х місяців у родичів. В цей час в Україні щодо нього було прийнято рішення про втрату статусу біженця згідно Ст. 6 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» на підставі того, що особа перебуває в третій безпечній країні і має можливість отримати статус біженця за місцем перебування. Дайте юридичну оцінку ситуації.

Задача 4. Зоран Ховранчіч, який отримав статус біженця в Україні, звернувся за місцем проживання до компетентних органів про надання статусу біженців членам його сім'ї – дружині, 19-річному сину, матері та рідному брату. В наданні статусу біженців цим особам було відмовлено відповідно до абзацу 5 ч. 1 ст. 6 Закону «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», оскільки вони не підпадають під визначення ст. 1 цього закону, їх життя знаходиться в безпеці і вони можуть проживати в країні своєї громадянської належності. Крім того, підставою для відмови стало і положення ч.1 ст. 7 – необхідність подання такої заяви особисто заявником. Дайте юридичну оцінку ситуації.

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : конституційно-правовий статус людини і громадянина, громадянство України, належність до громадянства, набуття громадянства, територіальне походження, поновлення в громадянстві, прийняття в громадянство, припинення громадянства, вихід з громадянства, втрата громадянства, Комісія з питань громадянства при Президентові України, національний правовий режим щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства; обмеження правового статусу іноземців та осіб без громадянства; спеціальні види відповідальності іноземців та осіб без громадянства; біженці; особи, які потребують додаткового захисту; особи, які потребують тимчасового захисту, внутрішньо переміщені особи.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Поняття *правового статусу людини і громадянина* розуміється як сукупність прав, свобод, обов'язків і законних інтересів особи, що визначаються і гарантуються державою. Правове положення (або правовий статус в широкому значенні) включає в себе наступні елементи: конституційні принципи правового статусу людини і громадянина; громадянство; правосуб'єктність; сукупність прав, свобод та законних інтересів; обов'язки людини і громадянина; юридичні гарантії забезпечення прав, свобод та виконання обов'язків.

Розмежуйте поняття «особа», «людина», «громадянин». Розкрийте зміст найбільш поширених концепцій правового статусу особи: ліберальної, колективістської (соціалістичної), ісламської (мусульманської).

Розрізняють наступні *види правового статусу особи*: 1) загальний або конституційний правовий статус; 2) спеціальний або родовий правовий статус – статус певних категорій осіб: іноземців, осіб без громадянства, біженців; професійні та посадові статуси; статус громадян України, які перебувають за кордоном; 3) індивідуальний правовий статус. Розкрийте поняття «конституційний правовий статус людини і громадянина».

Конституційні принципи правового статусу людини і громадянина в Україні - це основоположні засади, керівні ідеї, які проголошуються державою та покладені в основу здійснення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

Розкрийте зміст наступних конституційних принципів правового статусу особи: принцип визнання людини найвищою соціальною цінністю; принцип гарантованості; принцип рівності та рівноправності (який в себе включає рівність перед законом, заборону дискримінації, рівність прав жінки і чоловіка); принцип невідчужуваності, непорушності та невичерпності прав людини; принцип вільного та всебічного розвитку особистості; принцип єдності прав та обов'язків.

Визначте та охарактеризуйте можливі випадки та умови обмеження прав та свобод людини і громадянина.

Під *громадянством України* розуміють правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках. Визначте ознаки громадянства. Охарактеризуйте етапи виникнення, розвитку та нормативного закріплення категорії «громадянство України».

Розкрийте зміст основних принципів, на яких базується громадянство України: єдиного громадянства, запобігання виникненню випадків безгромадянства; неможливості позбавлення громадянина України громадянства України; визнання права громадянина України на зміну громадянства; неможливості автоматичного набуття громадянства України іноземцем чи особою без громадянства внаслідок шлюбно-сімейних відносин, рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ним громадянства України; збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України. Також зверніть увагу, що відповідно до Конституції України громадянин України не може бути вигнаний за межі України (депортований) або виданий іншій державі (неможливість екстрадиції).

Розкрийте поняття «належність до громадянства України» та категорії осіб, щодо яких визнається їх належність до громадянства України.

Громадянство України набувається: за народженням; за територіальним походженням; внаслідок прийняття до громадянства України; внаслідок усиновлення; встановлення над дитиною опіки чи піклування, влаштування дитини в дитячий заклад чи заклад охорони здоров'я, в дитячий будинок сімейного типу чи прийомну сім'ю, або передачі на виховання в сім'ю патронатного вихователя; внаслідок встановлення над особою, визнаною судом недієздатною, опіки; у зв'язку з передуванням у громадянстві України одного чи обох батьків дитини; внаслідок визнання або встановлення факту батьківства чи материнства; за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Розкрийте підстави, порядок та особливості застосування кожного із перерахованих способів набуття громадянства України. Особливу увагу зверніть на порядок набуття громадянства за народженням та внаслідок прийняття до громадянства України. Визначте, в яких випадках особа не приймається до громадянства України.

Розмежуйте поняття «філіація», «репатріація», «натуралізація».

Акцентуйте також увагу на особливостях набуття громадянства дітьми.

Громадянство України припиняється з таких підстав: внаслідок виходу з громадянства України особи, яка постійно проживає за кордоном за її клопотанням; внаслідок втрати громадянства України, якщо повнолітня особа набула громадянство іншої держави, якщо особа набула громадянство України внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів; в разі добровільного вступу на військову службу іншої держави; за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України. Розкрийте порядок та особливості застосування виходу та втрати громадянства України.

До органів, які беруть участь у вирішенні питань громадянства відносяться Президент України, Комісія при Президентові України з питань громадянства, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань громадянства (яким виступає Державна міграційна служба України та її територіальні органи), Міністерство закордонних справ України, дипломатичні представництва та консульські установи України. Проаналізуйте повноваження перерахованих суб'єктів у сфері вирішення питань громадянства.

З'ясуйте, які документи та в якому порядку подаються для встановлення, оформлення та перевірки належності до громадянства України, прийняття до громадянства України, оформлення набуття громадянства України, виходу з громадянства України. Зверніть увагу, які документи подаються для припинення громадянства України внаслідок його втрати.

Виявіть особливості провадження за заявами про встановлення або оформлення належності до громадянства України; за заявами і поданнями з питань громадянства України, рішення за якими приймаються територіальними органами Державної міграційної служби України; за заявами і поданнями з питань громадянства України, рішення за якими приймаються дипломатичними представництвами та консульськими установами України.

Вивчіть порядок розгляду Державною міграційною службою України, її територіальними органами та територіальними підрозділами заяв і подань з питань громадянства України, рішення за якими приймає Президент України; порядок розгляду Міністерством закордонних справ України, дипломатичними представництвами та консульськими установами України заяв і подань з питань громадянства України, рішення за якими приймає Президент України; порядок розгляду заяв і подань з питань громадянства Комісією при Президентові України з питань громадянства та прийняття Президентом України рішень з питань громадянства України.

З'ясуйте, який порядок виконання прийнятих рішень з питань громадянства.

Розкрийте правові основи державної політики щодо українців, які проживають за кордоном (закордонних українців).

Щодо іноземців та особи без громадянства в Україні визначений національний правовий режим, тобто іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України користуються тими самими права і свободами і несуть ті самі обов'язки, що і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Визначте основні риси національного правового режиму іноземців та особи без громадянства в Україні та можливі випадки обмежень реалізації прав іноземців та осіб без громадянства.

Поняття «іноземець» в законодавстві визначено як особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав. «Особа без громадянства» – це особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

Відділяють такі *категорії іноземців та особи без громадянства* залежно від підстав їх перебування на території України: 1) ті, які іммігрували на постійне місце проживання в Україну; 2) ті, які прибули для працевлаштування (навчання) на визначений строк та отримали посвідку на тимчасове проживання; 3) ті, які тимчасово перебувають на території України на інших законних підставах. Обсяг прав та свобод іноземців та особи без громадянства диференціюється залежно від їх приналежності до перерахованих категорій, найширшим обсягом прав володіють іммігранти.

Імміграція – це прибуття в Україну чи залишення в Україні у встановленому законом порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання. Підставами є дозвіл на імміграцію, імміграційна віза та посвідка на постійне проживання. Розкрийте поняття «квота імміграції», охарактеризуйте порядок надання дозволу на імміграцію, підстави для відмови у наданні дозволу на імміграцію та підстави для скасування дозволу на імміграцію. Визначте також поняття та підстави для видачі посвідки на тимчасове проживання.

Ознайомтесь із законодавчо визначеним порядком в'їзду в Україну та виїзду з України іноземців та особи без громадянства, розкрийте підстави для заборони такого в'їзду.

Охарактеризуйте основні права та свободи іноземців та осіб без громадянства в особистій, соціально-економічній, культурній та іншій сферах. Розкрийте поняття та зміст обов'язків іноземців та особи без громадянства.

Зверніть увагу на обмеження, які застосовуються до названих категорій, так, відповідно до закону іноземці та особи для громадянства не можуть обиратись та бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування, реалізовувати право на державну службу, бути членами політичних партій, брати участь у референдумі, мати у власності землю сільськогосподарського призначення, на них не поширюється загальний військовий обов'язок, проте вони можуть проходити військову службу Збройних Силах України, інших військових формуваннях відповідно до закону.

Іноземці та особи без громадянства несуть цивільно-правову, адміністративну та кримінальну відповідальність на загальних підставах, а також до них можуть бути застосовані такі види спеціальної відповідальності: скорочення строку тимчасового перебування в Україні; добровільне повернення в іншу країну, примусове повернення в іншу країну, примусове видворення. Розкрийте підстави та порядок застосування перерахованих видів спеціальної відповідальності.

Біженець – це особа, яка не є громадянином України і яка внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань залишає державу своєї громадянської належності і не може або не бажає скористатись захистом цієї держави.

Особа, яка потребує додаткового захисту – це особа, щодо якої є загроза її життю, безпеці чи свободі в країні походження через побоювання застосування щодо неї смертної кари або виконання вироку про смертну кару чи тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Розкрийте порядок звернення особи, оформлення документів, розгляду заяви особи щодо визнання її біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, порядок прийняття рішення за заявою та умови, за яких особа не визнається біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту. Визначте підстави втрати і позбавлення наданого спеціального статусу.

Обсяг прав та обов'язків розрізняється для осіб, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту та для осіб, яким такий статус наданий. Проаналізуйте зміст прав та обов'язків відповідних категорій осіб.

Особа, яка потребує тимчасового захисту – це особи, які постійно проживають на території країни, що має спільний кордон з Україною, які масово вимушені шукати захисту в

Україні внаслідок зовнішньої агресії, іноземної окупації, громадянської війни, зіткнень на етнічній основі, природних чи техногенних катастроф або інших подій, що порушують громадський порядок у певній частині або на всій території країни походження.

Охарактеризуйте особливості надання особі тимчасового захисту та правовий статус осіб, яким надано тимчасовий захист.

Внутрішньо переміщені особи – це люди або групи людей, які були змушені або їх змусили покинути або залишити свої будинки чи місця постійного проживання, зокрема, в результаті, чи для того, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, постійних проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або техногенних катастроф, які не перетинали міжнародно визнаних державних кордонів та знаходяться під захистом країни громадянської належності.

Семінарське заняття 4

Тема. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні

Питання для усного опитування та дискусії:

- 4.1. Поняття прав та свобод людини і громадянина. Конституційні права і свободи. Права людини і права громадянина: співвідношення понять.
- 4.2. Система конституційних прав та свобод людини і громадянина: поняття та критерії класифікації.
- 4.3. Загальна характеристика конституційних прав та свобод людини і громадянина:
 - 4.3.1. особистих (громадянських) прав та свобод;
 - 4.3.2. політичних прав та свобод;
 - 4.3.3. економічних і соціальних прав та свобод
 - 4.3.4. культурних і екологічних прав та свобод.
- 4.4. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: поняття, види.
- 4.5. Гарантії прав та свобод людини і громадянина: поняття, види.
- 4.6. Конституційні гарантії прав та свобод людини і громадянина в Україні.
- 4.7. Організаційно-правовий механізм забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні.
- 4.8. Правовий статус та форми діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Практичні завдання

Завдання 1. Оформіть таблицю конституційних прав та свобод людини і громадянина за прикладом:

Назва права	Стаття Конституції України	Короткий зміст
Право на життя	Ст. 27	- заборона свавільного позбавлення життя; - обов'язок держави захищати життя особи; - право особи захищати своє життя, життя інших людей від протиправних посягань.

Завдання 2. Оформіть таблицю конституційних обов'язків, які належать усім особам, або лише громадянам України:

Конституційні обов'язки людини	Конституційні обов'язки громадян України

Завдання 3. Складіть проект звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у зв'язку з порушенням конкретного конституційного права (фабулу визначте самостійно, дотримуйтесь вимог щодо оформлення, визначених в законодавстві).

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: права людини, свободи людини, конституційні права та свободи, особисті, політичні, економічні, соціальні, культурні, екологічні права людини і громадянина, конституційні обов'язки, гарантії прав та свобод людини і громадянина, омбудсмен.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Найбільш поширеним розумінням категорії «права людини» є наступне визначення – це певні можливості обирати вид та міру своєї поведінки з метою задоволення законних потреб та інтересів, які мають гарантуватись та захищатись державою. Розкрийте також поняття «прав людини» з точки зору природно-правової та позитивістської концепції прав людини.

Розмежуйте поняття «права людини» і «права громадянина». Зверніть увагу, що «права людини» – можливості, які пов'язані з самою людською істотою, її існуванням та розвитком, незалежно від приналежності до тієї або іншої держави. Права громадян зумовлені сферою відносин людини з державою, її інститутами.

У системі прав та свобод людини і громадянина окремо виділяють *конституційні (основні) права та свободи людини і громадянина* – це найбільш значимі права особи, володіння якими забезпечує задоволення основних, найголовніших потреб і інтересів, і які з огляду на своє соціально-політичне значення нормативно закріплюються в Конституції держави.

Свобода – це можливість особи щодо власного, незалежного вибору того чи іншого варіанту своєї поведінки, спрямована на задоволення своїх потреб, це також певна сфера автономії особи по відношенню до держави, державної влади й інших людей. Розкрийте інші підходи до трактування поняття «свобода».

Сформулюйте поняття системи конституційних прав та свобод людини і громадянина, проаналізуйте різні підходи та критерії щодо їх класифікації. Розкрийте поняття «покоління прав людини».

Конституційні особисті (громадянські) права – це такі можливості, які необхідні для фізичного та соціального існування особи, для забезпечення її природних біологічних та морально-психологічних потреб, вони складаються з приводу нематеріальних благ, мають позаекономічну природу та не можуть бути відокремлені від особи. Назвіть та проаналізуйте зміст особистих прав, які закріплені в ст. ст. 27-35 Конституції України.

Конституційні політичні права і свободи – це можливості людини і громадянина індивідуально або колективно брати участь у державному та громадському житті, у реалізації державної влади. Розкрийте зміст політичних прав, які закріплені в ст. ст. 36-40 Конституції України.

Конституційні соціально-економічні права – це можливості людини здобувати засоби для існування, беручи участь у виробництві матеріальних та інших благ, реалізуються у сфері економічних (майнових) відносин. Варто виділяти окремо групу *економічних прав* – можливості людини самостійно володіти, користуватись та розпоряджатись відповідними матеріальними благами, брати участь у їх виробленні (ст.ст. 41-45 Конституції України). Відповідно, соціальні права – це вимоги особи до держави в тому випадку, якщо вона самостійно з об'єктивних причин не може забезпечити гарантований рівень економічного добробуту (ст.ст. 46-49 Конституції України). Визначте зміст та особливості реалізації конституційних соціально-економічних прав людини і громадянина.

Конституційні культурні (духовні) права і свободи – можливості збереження і розвитку національної самобутності, доступу до духовних здобутків людства, їх засвоєння, використання та участь у подальшому їх розвитку. Нормативно ці права закріплені в ст.ст. 53-54 Конституції України, розкрийте їх зміст.

Конституційні екологічні права – це сукупність юридичних можливостей, що спрямовані на задоволення потреб громадян у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки. В Конституції України цій групі прав присвячена Ст. 50, яка передбачає право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди та право на інформацію про стан довкілля.

Конституційний обов'язок – це визначена Конституцією вид та міра необхідної, обов'язкової поведінки людини. Конституційні обов'язки виступають різновидом юридичного обов'язку, але визначають найважливіші аспекти доцільної поведінки особи, охоплюють основні сфери життєдіяльності особи, суспільства і держави. Конституційні обов'язки закріплені в ст.ст. 65-68 Конституції України. Перерахуйте, розкрийте зміст та особливості реалізації окремих конституційних обов'язків.

Гарантії прав та свобод людини і громадянина – це система норм, принципів, умов і вимог, які забезпечують в сукупності належний захист, охорону та реалізацію прав, свобод і законних інтересів особи. Гарантії поділяють на загальні та спеціальні (юридичні). *Загальні гарантії* – це уся сукупність об'єктивних та суб'єктивних факторів, спрямованих на практичне здійснення прав і свобод людини, на усунення можливих причин і перешкод щодо їх неналежної реалізації. Розкрийте зміст загальних гарантій: політичних, економічних, соціальних, ідеологічних, організаційних.

Спеціальні (юридичні) гарантії – нормативно врегульовані державою засади та порядок охорони, захисту та реалізації прав та свобод людини і громадянина. Серед спеціальних (юридичних) гарантій можна виділити: конституційні, міжнародно-правові, галузеві. Детально проаналізуйте зміст конституційних гарантій прав та свобод людини і громадянина, які закріплені в ст. ст. 55-64 Конституції України.

Організаційно-правовий механізм реалізації та захисту прав та свобод людини і громадянина розуміється як сукупність органів та посадових осіб, які уповноважені здійснювати ефективні засоби реалізації, охорони та захисту прав людини. Окресліть місце та роль окремих органів та посадових осіб в механізмі захисту прав людини.

Зверніть увагу на особливе місце в системі цих органів Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (омбудсмен) – це особа, яка здійснює свою діяльність на основі відомостей про порушення прав людини з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, які отримує за зверненнями громадян України, іноземців, осіб без громадянства або їх представників, а також за власною ініціативою. За результатами розгляду відповідних звернень Уповноважений може надсилати акти реагування (подання) до відповідних органів з вимогами усунути виявленні порушення прав людини або вжиття інших необхідних заходів. Крім того, Уповноважений представляє у Верховній Раді України щорічні доповіді про стан дотримання прав людини в Україні.

З'ясуйте вимоги, які висуваються до кандидата на посаду Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Розкрийте порядок призначення на посаду, звільнення з посади та припинення діяльності Уповноваженого. Окресліть мету здійснення парламентського контролю за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина та повноваження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Проаналізуйте організаційні аспекти діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Визначте вимоги до оформлення, умови подання звернення до Уповноваженого та порядок їх розгляду. Розкрийте наслідки розгляду звернень Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини.

Семінарське заняття 5

Тема. Конституційно-правовий статус органів державної влади в Україні

Питання для усного опитування та дискусії:

- 5.1. Загальна характеристика Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади
- 5.2. Президент України: основні положення
- 5.3. Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади в системі органів виконавчої влади
- 5.4. Загальна характеристика судової системи України

Практичні завдання

Завдання 1. Здійсніть класифікацію органів державної влади в Україні у формі таблиці:

Критерій класифікації	Види державних органів
------------------------------	-------------------------------

За способом виникнення	
За способом формування	
За територією дії	
За обсягом та характером компетенції	
За порядком (способом) вирішення питань	

Завдання 2. Заповніть таблицю підстав припинення повноважень Верховної Ради України та народних депутатів України:

Припинення повноважень Верховної Ради України (ст. 90 КУ)	Припинення повноважень народного депутата України (ст. 81 КУ)

Завдання 3. Намалюйте схему структурної організації Верховної Ради України.

Завдання 4. З'ясуйте, які конкретно повноваження (з посиланням на пункти статті 85 КУ) відносять до окремих функцій Верховної Ради України та оформіть у вигляді таблиці:

Функція	Конкретні повноваження, які розкривають дану функцію
Законодавча	
Установча	
Контрольна	
Фінансово-бюджетна	
У сфері зовнішньої політики, оборони і безпеки	

Завдання 5б. Дайте юридичну оцінку наступним ситуаціям.

5.1. 12 січня 2017 р. Президент України видав Указ про ведення надзвичайного стану в Україні у зв'язку з поширенням пташиного грипу в районі озера Сиваш. Які мали бути дії Верховної Ради України. Аргументуйте свою відповідь посиланнями на Конституцію України.

5.2.05 червня 2007 р. Президент України видав Указ «Про призначення позачергових виборів до Верховної Ради України у зв'язку з неповноважністю Верховної Ради України та достроковим припиненням її повноважень». Ознайомитись з його змістом, висловіть власну позицію, чи відповідає цей указ конституційним нормам.

5.3.21 травня 2019 р. Президент України видав Указ «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів», посилаючись, зокрема на п. 1 ч. 2 ст. 90 Конституції України. Ознайомитись зі змістом цього указу, а також рішенням Конституційного Суду України від 20.06.2019 р. 6-р/2019 «У справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів». Висловіть власну точку зору щодо обґрунтованості видання відповідного указу.

5.4. До Верховної Ради України надійшла пропозиція про відкликання Голови Верховної Ради України, підписана 120 народними депутатами. Які правові наслідки буде мати така пропозиція? Який порядок розгляду питання про відкликання Голови Верховної Ради України?

5.5. При обранні керівних посадових осіб у Верховній Раді України надійшла пропозиція обирати Голову Верховної Ради України, Першого заступника і заступника Голови Верховної Ради України одночасно за єдиним списком. Дайте юридичну оцінку такій пропозиції.

5.6. При створенні комітетів Верховної Ради України надійшла пропозиція голів комітетів, перших заступників, заступників голів та секретарів комітетів обирати за списком у цілому без обговорення на пленарному засіданні відкритим поіменним голосуванням. Чи відповідає така пропозиція положенням Регламенту Верховної Ради України.

5.7. Указом Президента України від 26 вересня 2019 р. народний депутат України П. був призначений міністром економіки України. На 28 листопада 2019 р. він продовжував виконувати і повноваження народного депутата, і повноваження міністра, мотивуючи це тим, що в разі, якщо він складе з себе повноваження народного депутата, це призведе до зменшення

конституційного складу Верховної Ради, що є не припустимим. Як слід розв'язати цю ситуацію. Аргументуйте свою відповідь посиланнями на Конституцію України.

5.8. Проведення досудового розслідування кримінального правопорушення, вчиненого народним депутатом України Бевзою Ю. Г. було доручено Генеральним прокурором Державному бюро розслідувань. Чи відповідають такі дії положенням чинного законодавства щодо порядку притягнення народних депутатів до кримінальної відповідальності.

Завдання 6. Проаналізуйте повноваження Президента України (з посиланням на пункти статті 106 Конституції України) та оформіть в таблицю:

Група повноважень	Конкретні повноваження
представницькі	
у сфері законодавчої влади	
у сфері виконавчої влади	
у сфері судової влади	
у сфері національної безпеки і оборони	
інші повноваження	

Завдання 7. Визначте, при здійсненні яких повноважень Президента України його акти підлягають контрасигнуванню та складіть перелік цих повноважень (використайте ст. 106 Конституції України).

Завдання 8. Підготуйте проект акту Президента України (предмет регулювання виберіть самостійно). У ході підготовки проекту опрацюйте «Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України», затверджене Указом Президента України від 15.11.2006 р.

Завдання 9. Схематично зобразіть систему органів виконавчої влади.

Завдання 10. Розкрийте зміст функцій виконавчої влади:

Функції виконавчої влади	Їх зміст
політична	
правозастосовча	
правоохоронна	
функція координації	
функція державного регулювання	
функція контролю та нагляду	

Завдання 11. Опрацюйте Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р., схематично зобразіть структуру Кабінету Міністрів України.

Завдання 12. Складіть порівняльну таблицю відмінних ознак центральних органів виконавчої влади за такими критеріями: ким створюються, ліквідовуються, реорганізуються; хто очолює; коло повноважень; які акти видає та інші:

Міністерства	Державні служби, агентства, інспекції, комісії	Центральні органи виконавчої влади з спеціальним статусом

Завдання 13. Опрацюйте Закон України «Про місцеві державні адміністрації в Україні» від 9.04.1999 р., законспектуйте повноваження місцевих державних адміністрацій.

Завдання 14. Розкрийте зміст принципів побудови системи судоустрою в Україні та оформіть у вигляді таблиці:

Назва принципу	Зміст принципу
принцип територіальності	
принцип спеціалізації	
принцип інстанційності	

Завдання 15. Зобразіть схематично систему судоустрою в Україні.

Завдання 16. Підготуйте від власного імені проект заяви та анкети, які подаються кандидатами на посаду судді до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (використайте інформацію з офіційного сайту ВККС України).

Завдання 17. Опрацюйте практику діяльності Конституційного Суду України (кількість конституційних подань, конституційних звернень, конституційних скарг, що надійшли до

Конституційно Суду, кількість прийнятих рішень та висновків). Використовуючи додаткові джерела, з'ясуйте які рішення та висновки були прийняті Конституційним Судом України у поточному році і які справи знаходяться на розгляді в Конституційному Суді України.

Завдання 18. Опрацюйте додаткову наукову літературу з проблематики вдосконалення статусу та діяльності Конституційного Суду України, сформулюйте власне бачення, які заходи підвищення ефективності його роботи варто запровадити.

Завдання 19. Самостійно опрацюйте Глави 11-12 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 р. щодо особливостей конституційного провадження по окремих категоріям справ. Результати варто представити як порівняльну таблицю по видам цих проваджень.

Завдання 20. Складіть проект конституційної звернення до Конституційного Суду України відповідно до вимог Ст. 53 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 р., або конституційної скарги відповідно до вимог Ст. 55. Предмет конституційного звернення (конституційної скарги) сформулюйте самостійно.

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: державна влада, орган державної влади, державно-владні повноваження, система органів державної влади, парламент та парламентаризм, законодавча влада, Верховна Рада України, комітети, комісії, фракції, коаліція депутатських фракцій Верховної Ради України, Регламент Верховної Ради України, сесія, повноваження Верховної Ради України, народний депутат України; глава держави, Президент України, імпічмент, Рада національної безпеки і оборони, укази та розпорядження Президента України, Адміністрація Президента України, Офіс Президента України, контрастигування актів глави держави; виконавча влада, Кабінет Міністрів України, Прем'єр-міністр України, міністерства, державні служби, державні агентства, державні інспекції, центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом, місцеві державні адміністрації; правосуддя, судочинство, судова система України, судовустрій, вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд, статус суддів, Вища рада правосуддя, прокуратура, адвокатура, конституційна юрисдикція, конституційний контроль, конституційна юстиція, конституційне правосуддя, Конституційний Суд України, конституційне провадження, конституційне подання, конституційне звернення, конституційна скарга.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Державна влада – це обумовлені потребами управління суспільством соціально-вольові правовідносини, в яких одним із суб'єктів обов'язково виступає держава в особі її органів та посадових осіб і які роблять свою волю загальнообов'язковою під загрозою державного примусу. **Ознаками державної влади** є: її легітимність, єдність державної влади, державна влада здійснюється на основі та на реалізацію державних програм; основною метою діяльності повинна виступати людина.

Орган державної влади – організаційно відокремлена і відносно автономна складова частина єдиного державного апарату, що становить собою колектив громадян України або одну особу, заснований у встановленому порядку для виконання завдань та функцій держави, наділений з цією метою відповідними державно-владними повноваженнями, які реалізуються у визначених законом правових та організаційних формах. Місце та роль органу державної влади в системі інших органів визначається такими категоріями як «компетенція», «повноваження», «предмети відання». Порівняйте та визначте співвідношення названих категорій.

Визначте поняття «парламент» та «парламентаризм». Розкрийте історичні та правові передумови формування та розвитку парламентаризму в Україні.

Верховна Рада України (парламент) є єдиним органом законодавчої влади в Україні. Крім того, *Верховна Рада України* – це виборний, представницький, колегіальний, однопалатний, загальнодержавний, постійнодіючий орган загальної компетенції, який покликаний здійснювати законодавчу, установчу та контрольну функції. Розкрийте зміст

перерахованих та інших ознак Верховної Ради України, які визначають її місце і роль в системі органів державної влади.

Чергові вибори до Верховної Ради України відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень Верховної Ради України. Верховна Рада України обирається строком на п'ять років в кількості 450 народних депутатів із застосуванням пропорційної виборчої системи і є повноважною за умови обрання не менше двох третин від її конституційного складу. Визначте момент набуття повноважень Верховною Радою України.

Повноваження Верховної Ради України припиняються у день відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання. Президент України може достроково припинити повноваження Верховної Ради України у випадках, визначених Конституцією України. Охарактеризуйте порядок ініціювання та реалізації процедури дострокового припинення повноважень Верховної Ради України.

Верховна Рада України здійснює наступні *функції*: законодавчу – регулювання найважливіших суспільних відносин шляхом прийняття законів – нормативно-правових актів вищої юридичної сили; установчу – участь парламенту у формуванні інших органів державної влади, призначенні посадових осіб та контрольну – здійснення різних видів парламентського контролю. Назвіть та розкрийте зміст конкретних повноважень, які реалізуються Верховною Радою в межах визначених функцій.

Верховна Рада України обирає зі свого складу Голову Верховної Ради України, Першого заступника і заступника Голови Верховної Ради України, формує комітети Верховної Ради України, тимчасові спеціальні та тимчасові слідчі комісії. Також у Верховній Раді України утворюються депутатські фракції, коаліція депутатських фракцій, депутатської групи, міжфракційні депутатські об'єднання, Погоджувальна рада депутатських фракцій (груп). Розкрийте порядок формування органів Верховної Ради України, обрання, призначення та відкликання її посадових осіб. Проаналізуйте функції, предмети відання, повноваження та особливості організації роботи перерахованих структурних елементів Верховної Ради України.

Для забезпечення діяльності Верховної Ради України створюється Апарат Верховної Ради України, керівник якого призначається на посаду та звільняється з посади Верховною Радою.

Розкрийте зміст категорій «народний депутат України». Визначте поняття та елементи статусу народного депутата України. Зверніть увагу, що *правовий статус народного депутата України* ґрунтується на принципах безперервності його повноважень, несумісності депутатського мандата з іншими видами діяльності, депутатського індемнітету, розкрийте зміст цих принципів.

Повноваження народних депутатів України починаються з моменту складення ними присяги, припиняються одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради України. Розкрийте визначені Конституцією та законом підстави та порядок достроково припинення повноважень народного депутата України.

Проаналізуйте права та обов'язки народного депутата у Верховній Раді України та її органах, у виборчому окрузі, у відносинах з органами державної влади, місцевого самоврядування, з іншими суб'єктами конституційних правовідносин.

Охарактеризуйте зміст, порядок внесення, розгляду та правові наслідки депутатського запиту та депутатського звернення.

З'ясуйте особливості притягнення народних депутатів України до юридичної відповідальності. Розкрийте порядок притягнення до кримінальної відповідальності, затримання, обрання запобіжного заходу, проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій стосовно народного депутата України.

Розкрийте поняття та зміст організаційних, матеріально-фінансових, трудових та інших гарантій діяльності народних депутатів.

Розкрийте правову природу категорії «глава держави», передумови та порядок легітимації запровадження поста глави держави в Україні.

Президент України є главою держави, тобто здійснює представництво держави у внутрішніх та зовнішніх політичних відносинах. Президент України не відноситься до жодної з гілок влади, забезпечує їх погоджену взаємодію. Розкрийте засади статусу Президента

України, які визначають його місце в системі органів державної влади.

Чергові вибори Президента України проводяться в останню неділю березня п'ятого року повноважень Президента України. Охарактеризуйте вимоги, які висуваються до кандидатів на посаду Президента України. Президент України обирається громадянами України строком на п'ять років та набуває повноважень з моменту складення присяги на урочистому засіданні Верховної Ради України. Розкрийте порядок приведення Президента України до присяги.

Проаналізуйте *повноваження Президента України* в законодавчій, виконавчій, судовій сферах, в сфері національної безпеки та оборони, а також представницькі та інші повноваження. Розкрийте статус Ради національної безпеки і оборони України: порядок формування, склад, повноваження, порядок прийняття та введення в дію рішень.

Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України. *Підставами дострокового припинення його повноважень* є відставка; неможливість виконання повноваження за станом здоров'я; усунення з поста в порядку імпичменту; смерть.

Усунення Президента України з поста в порядку *імпичменту* є способом притягнення Президента України до конституційної відповідальності. Імпичмент є позасудовим конституційним процесом, за змістом якого Верховна Рада України у разі вчинення державної зради або іншого злочину Президентом України може достроково припинити його повноваження, усунувши з поста.

Особлива процедура усунення Президента України з поста (імпичмент) визначена Конституцією України та спеціальним законом. Розкрийте порядок ініціювання імпичменту, створення та діяльності спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, обрання спеціального прокурора та спеціальних слідчих, їх повноваження.

З'ясуйте, які висновки і пропозиції готує спеціальна тимчасова слідча комісія і яке рішення може прийняти Верховна Рада України за результатами їх обговорення. Охарактеризуйте порядок прийняття рішення про звинувачення Президента України. Розкрийте роль Конституційного Суду України та Верховного Суду при застосуванні процедури імпичменту Президента України.

Проаналізуйте порядок прийняття рішення про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту. Розкрийте правові наслідки усунення Президента України з поста в порядку імпичменту, а також наслідки неприйняття Верховною Радою України рішення про усунення. Зверніть увагу на випадки припинення процедури імпичменту.

Президент України в межах своїх повноважень видає укази (нормативні та індивідуально-правові) і розпорядження (з організаційно-правових питань).

Окресліть коло питань, які оформлюються указами та розпорядженнями Президента України. Розкрийте порядок подання проектів актів Президента України, їх підписання та набрання чинності. Зверніть увагу на випадки необхідності контрастигування актів глави держави, тобто скріплення їх підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання.

Президент України для забезпечення здійснення своїх повноважень створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби, сукупність яких визначають як *апарат глави держави*. Традиційно створюється єдиний постійно діючий допоміжний орган, який здійснює організаційне, правове, консультативне, інформаційне, експертно-аналітичне та інше забезпечення діяльності Президента України. У різні періоди існування інституту глави держави в Україні забезпечення діяльності Президента України здійснювали Секретаріат Президента України, Адміністрація Президента України, Офіс Президента України.

Охарактеризуйте повноваження та права Офісу Президента України в межах нормативно визначених завдань.

До складу Офісу Президента входять Керівник Офісу Президента України; Перший заступник Керівника Офісу Президента України; заступники Керівника Офісу Президента України; Керівник Апарату Офісу Президента України; Перший помічник, помічники Президента України; радники Президента України; Прес-секретар Президента України; представники Президента України; уповноважені Президента України; Кабінет Президента

України; Кабінет Керівника Офісу Президента України; директори; департаменти.

Розкрийте правовий статус Керівника Офісу Президента України та інших структурних елементів Офісу Президента України.

Виконавча влада – самостійна гілка державної влади, що забезпечує виконання законів та здійснює державне управління. Охарактеризуйте сутність та функції виконавчої гілки влади, що визначають її місце і роль в системі органів державної влади. *Органи державної виконавчої влади* – структурні елементи державного механізму, які здійснюють виконавчо-розпорядчу та організаційну діяльність. Розкрийте ознаки органів виконавчої влади.

Систему органів виконавчої влади складають: Кабінет Міністрів України (вищий орган виконавчої влади), центральні та місцеві органи виконавчої влади.

Кабінет Міністрів України є колегіальним органом, до його складу входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністри та міністри України. Охарактеризуйте вимоги, які висуваються до членів Кабінету Міністрів України.

Прем'єр-міністр України призначається Верховною Радою України за поданням Президента України. Кандидатуру для призначення на посаду Прем'єр-міністра України вносить Президент України за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України. Члени Кабінету Міністрів України призначаються на посаду Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України. Міністр оборони України, Міністр закордонних справ України призначаються Верховною Радою України за поданням Президента України. Розкрийте порядок внесення та розгляду кандидатур, призначення та набуття повноважень Прем'єр-міністром та членами Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України складає повноваження передновообраною Верховною Радою України. Проаналізуйте підстави та порядок відставки Кабінету Міністрів України, звільнення з посади члена Кабінету Міністрів України. Охарактеризуйте статус Прем'єр-Міністра України, інших членів Кабінету Міністрів України.

Розкрийте основні завдання Кабінету Міністрів України. Проаналізуйте повноваження Кабінету Міністрів України у сфері економіки та фінансів; у сферах соціальної політики, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму, охорони навколишнього природного середовища та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; у сферах правової політики, законності, забезпечення прав і свобод людини; у сфері зовнішньої політики; у сфері національної безпеки та обороноздатності; у сфері вдосконалення державного управління.

Організаційною формою роботи Кабінету Міністрів України є його засідання. Розкрийте порядок скликання та проведення засідань Кабінету Міністрів України.

Секретаріат Кабінету Міністрів України здійснює організаційне, експертно-аналітичне, правове, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності Кабінету Міністрів України. Кабінет Міністрів України для забезпечення здійснення своїх повноважень може утворювати тимчасові консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи.

Кабінет Міністрів України в межах своїх повноважень видає постанови і розпорядження, які приймаються на його засіданнях більшістю голосів від посадового складу Кабінету Міністрів України. Проаналізуйте порядок підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України, їх прийняття та набрання чинності.

Систему центральних органів виконавчої влади складають міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади, які утворюються, реорганізуються та ліквідуються Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України.

Міністерство діє за принципом єдиноначальності і є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику в одній чи декількох визначених сферах. Охарактеризуйте правовий статус міністра, першого заступника міністра, заступника міністра, державного секретаря міністерства, апарату міністерства, патронатної служби міністра, колегії міністерства як консультативно-дорадчого органу, інших постійних або тимчасових консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, територіальних органів міністерства.

Інші центральні органи виконавчої влади утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики як служби (здійснюють функції з надання адміністративних послуг фізичним і юридичним особам), агентства (здійснюють функції з управління об'єктами

державної власності), інспекції (здійснюють контрольні-наглядові функції за дотриманням державними органами, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, юридичними та фізичними особами актів законодавства), комісії (здійснюють державне регулювання у певних сферах).

Міністерство, інші центральні органи виконавчої влади у межах своїх повноважень видають накази. Визначте порядок підготовки та набрання чинності наказами.

Центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом – має визначені Конституцією України, або окремим законом особливі завдання та повноваження, щодо нього встановлений спеціальний порядок утворення, реорганізації, ліквідації, підконтрольності, підзвітності, призначення та звільнення керівника.

До *місцевих органів виконавчої влади* відносяться місцеві державні адміністрації (як органи загальної компетенції) та територіальні органи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади.

Місцеві державні адміністрації створюються в областях, районах, містах Києві та Севастополі, діють за принципом єдиноначальності та забезпечують державну політику на певній території. Місцеві державні адміністрації здійснюють загальні, галузеві та контрольні повноваження. Детально охарактеризуйте завдання та повноваження місцевих державних адміністрацій.

Голови місцевих державних адміністрацій призначаються на посаду Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України на строк повноважень Президента України. Склад місцевих державних адміністрацій формують їх голови. Повноваження голів місцевих державних адміністрацій припиняються Президентом України у випадках, визначених законом. Розкрийте підстави та порядок припинення повноважень голів місцевих державних адміністрацій, в тому числі, в разі висловлення недовіри відповідною радою.

Визначте особливості статусу заступників голів місцевих державних адміністрацій, керівників управлінь, відділів, інших структурних підрозділів адміністрацій, завдання апарату місцевих державних адміністрацій.

Голова місцевої державної адміністрації в межах своїх повноважень видає розпорядження, а керівники структурних підрозділів – накази. Охарактеризуйте порядок підготовки відповідних актів та набрання ними чинності.

Судова влада – система державних органів, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, і які здійснюють спеціальний вид діяльності – правосуддя. Правосуддя як вид державної діяльності полягає у розгляді та вирішенні соціальних конфліктів, пов'язаних з порушенням норм права. Розкрийте основні ознаки правосуддя, розмежуйте поняття «правосуддя» та «судочинство».

Визначте місце та значення судової влади у суспільстві та державі. Проаналізуйте етапи становлення судової системи України, основні напрямки та проблеми проведення судової реформи, пріоритети щодо вдосконалення судоустрою України.

Охарактеризуйте функції судової влади. Зверніть увагу, що крім правосуддя органи судової влади здійснюють судовий контроль за законністю та обґрунтованістю застосування засобів процесуального примусу; офіційне посвідчення фактів, що мають юридичне значення; тлумачать правові норми та вирішують питання про обмеження правосуб'єктності фізичних осіб.

Розкрийте зміст ознак, які характеризують судову владу: самостійність судової влади та незалежність суддів, виключність, підзаконність, повнота судової влади та обов'язковість судових рішень.

Судоустрій України будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності та включає в себе місцеві суди, апеляційні суди та Верховний Суд. Суди спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

Суди утворюються, реорганізуються і ліквідовуються законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя.

Місцевими загальними судами є окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах). Місцевими

господарськими судами є окружні господарські суди. Місцевими адміністративними судами є окружні адміністративні суди, а також інші суди, визначені процесуальним законом.

Апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є апеляційні суди, які утворюються в апеляційних округах. Апеляційними судами є відповідно апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються у відповідних апеляційних округах.

У системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої інстанції з розгляду окремих категорій справ, зокрема, в системі судоустрою діють Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд.

Конституція України визначає конституційні засади здійснення судочинства: рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, забезпечення доведеності вини, забезпечення обвинуваченому права на захист та інші. Детально проаналізуйте їх зміст та механізми забезпечення.

Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом, який здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, - як суд першої або апеляційної інстанції, в порядку, встановленому процесуальним законом; забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом; здійснює інші повноваження, визначені законом.

До складу Верховного Суду входять судді у кількості не більше двохсот. У складі Верховного Суду діють: Велика Палата Верховного Суду; Касаційний адміністративний суд; Касаційний господарський суд; Касаційний кримінальний суд та Касаційний цивільний суд.

Детально проаналізуйте місце Верховного Суду в системі судоустрою, окресліть порядок його формування, повноваження, склад, структуру та організаційні аспекти діяльності.

Призначення на посаду судді здійснюється Президентом України за поданням Вищої ради правосуддя в порядку, встановленому законом. На посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою.

Розкрийте конституційні принципи статусу суддів. Зверніть увагу, що Конституція України гарантує незалежність і недоторканність суддів, забороняє вплив на суддю у будь-який спосіб.

Охарактеризуйте вимоги до осіб, які претендують на посаду судді, порядок призначення на посаду судді та підстави звільнення з посади судді та припинення повноважень судді.

Для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів відповідно до закону діє суддівське самоврядування. Організаційними формами суддівського самоврядування є збори суддів, Рада суддів України, з'їзд суддів України.

В Україні діє Вища рада правосуддя, яка вносить подання про призначення судді на посаду, ухвалює рішення про звільнення судді з посади, надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою, здійснює інші повноваження, визначені Конституцією та законами України. Проаналізуйте повноваження Вищої ради правосуддя та порядок їх реалізації.

Вища рада правосуддя складається з двадцяти одного члена. Порядок обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя визначається законом. Строк повноважень обраних (призначених) членів Вищої ради правосуддя становить чотири роки.

Прокуратура України є особливою системою органів, яка здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді; організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Охарактеризуйте принципи організації і діяльності прокуратури, гарантії незалежності прокуратури у здійсненні повноважень.

Прокуратуру в Україні очолює Генеральний прокурор, якого призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Президент України. Строк повноважень

Генерального прокурора становить шість років. Систему органів прокуратури становлять: Генеральна прокуратура України; регіональні прокуратури; місцеві прокуратури; військові прокуратури; Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

Для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура. Виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Незалежність адвокатури гарантується. Засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом.

Охарактеризуйте правові засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні.

Конституційний Суд України (Конституційний Суд, КСУ, Суд) є єдиним органом конституційної юрисдикції. Конституційна юрисдикція – законодавчо закріплені повноваження приймати загальнообов'язкові рішення з конституційно-правових питань.

Охарактеризуйте передумови та етапи становлення конституційної юрисдикції в Україні, причини створення Конституційного Суду України. Аргументуйте можливі шляхи вдосконалення правового статусу КСУ.

Порівняйте правовий статус КСУ та інших судів системи судоустрою України, визначте його місце і роль в системі органів державної влади. Зверніть увагу, що КСУ не входить до системи судоустрою, щодо нього застосовується особлива процедура формування, він приймає особливі акти у формі рішень та висновків, які є обов'язковими, остаточними і не підлягають оскарженню.

За змістом своєї діяльності Конституційний Суд здійснює конституційний контроль, що полягає у перевірці, виявленні, констатації та усуненні невідповідності законів та інших правових актів Конституції України. Розкрийте сутність конституційного контролю у широкому та вузькому значенні, розмежуйте поняття конституційного контролю та конституційного нагляду, визначте види конституційного контролю. Також порівняйте поняття «конституційна юрисдикція», «конституційний контроль», «конституційне правосуддя», «конституційне судочинство», «конституційна юстиція».

Конституційний Суд складається з вісімнадцяти суддів, які призначаються Президентом України, Верховною Радою України та з'їздом суддів України по шість суддів строком на дев'ять років без права бути призначеним повторно. Охарактеризуйте процедуру призначення суддів кожним з названих суб'єктів.

Конституційний Суд приймає рішення та дає висновки у справах щодо конституційності законів та інших правових актів; відповідності Конституції України міжнародних договорів; у справах додержання конституційної процедури імпичменту; офіційного тлумачення Конституції України. Детально проаналізуйте функції та повноваження Конституційного Суду. Окресліть межі поширення юрисдикції Конституційного Суду з питань про відповідність Конституції України (конституційність) нормативно-правових актів.

Конституційний Суд України також дає висновки щодо відповідності Конституції України (конституційності) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою; відповідності проекту закону про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України та щодо порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України при розгляді справи про дострокове припинення її повноважень.

Конституційний Суд вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України.

В складі Конституційного Суду обирається Голова Суду та його заступник. Органами Суду є Велика палата, два сенати та шість колегій. Для вирішення питань, пов'язаних з організаційною діяльністю Суду, скликаються спеціальні пленарні засідання Суду та засідання Суду. Допоміжними органами Суду з питань організації його внутрішньої діяльності є постійні комісії. Організаційне забезпечення діяльності Конституційного Суду України здійснює Секретаріат Суду. Проаналізуйте порядок призначення або формування, функції,

повноваження та особливості організації діяльності перерахованих структурних елементів Конституційного Суду України.

Охарактеризуйте вимоги до суддів Конституційного Суду України. Зверніть увагу, що суддя Конституційного Суду набуває повноважень з дня складення ним присяги на спеціальному пленарному засіданні Суду. Судді Конституційного Суду України при здійсненні своїх повноважень є незалежними та на них поширюється принцип недоторканності. Окресліть повноваження та гарантії діяльності суддів Конституційного Суду України.

Охарактеризуйте підстави припинення повноважень та звільнення з посади судді Конституційного Суду.

Конституційне провадження, тобто порядок розгляду Конституційним Судом справ включає в себе наступні стадії: звернення до КСУ у формі конституційного подання, конституційного звернення та конституційної скарги; відкриття провадження у справі або відмова у такому провадженні, яке ухвалюється в колегії суду, а в передбачених випадках вирішуються на засіданнях сенатів або Великої палати; підготовка справи до розгляду; розгляд справи в порядку письмового або усного провадження на пленарних засіданнях сенатів, Великої палати, ухвалення рішень та висновків Великою палатою та Сенатом Суду. Строк конституційного провадження не повинен перевищувати шість місяців, якщо інше не встановлено законом.

Детально охарактеризуйте кожну стадію конституційного провадження. Визначте підстави для визнання Конституційним Судом України правових актів неконституційними.

Розмежуйте конституційне подання, конституційне звернення, конституційну скаргу за змістом, суб'єктами їх подання, порядком та строками розгляду. Визначте підстави та особливості звернення до Конституційного Суду України фізичних та юридичних осіб.

Конституційний Суд ухвалює рішення, надає висновки, постановляє ухвали, видає забезпечувальні накази. Акти з питань, не пов'язаних із конституційним провадженням, Суд ухвалює у формі постанови. Зверніть увагу на вимоги, які висуваються до рішень та висновків Конституційного Суду, порядок їх оприлюднення та офіційного опублікування, виконання.

Семінарське заняття 6

Тема: Місцеве самоврядування в Україні

Питання для усного опитування та дискусії:

- 6.1. Поняття, юридична природа та правове регулювання місцевого самоврядування в Україні.
- 6.2. Поняття територіальної громади. Форми безпосереднього волевиявлення територіальної громади.
- 6.3. Система місцевого самоврядування в Україні:
 - 6.3.1. Сільські, селищні, міські ради: порядок формування, повноваження, структура, організація роботи.
 - 6.3.2. Особливості правового статусу обласних та районних рад.
 - 6.3.3. Сільський, селищний, міський голова: порядок обрання, повноваження, підстави дострокового припинення повноважень.
 - 6.3.4. Особливості правового статусу старости як посадової особи місцевого самоврядування.
 - 6.3.5. Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад: порядок формування, повноваження, структура, організація роботи.

Практичні завдання

Завдання 1. Опрацюйте зміст Статуту територіальної громади (населеного пункту на власний вибір), визначте, які питання він регулює.

Завдання 2. З'ясуйте особливості застосування різних форм безпосереднього волевиявлення територіальної громади, результати оформіть у таблицю.

Форма волевиявлення територіальної громади	Позитивні можливості застосування	Проблемні аспекти застосування
Місцевий референдум		

Загальні збори громадян за місцем проживання		
Місцеві ініціативи		
Громадські слухання		
Органи самоорганізації населення		

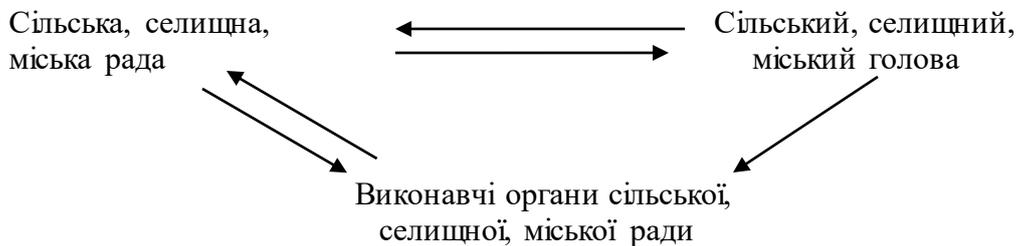
Завдання 3. Проведіть порівняльну характеристику місцевих рад за різними критеріями, оформіть у вигляді таблиці:

Критерій порівняльної характеристики	Сільські, міські ради	селищні, районні, обласні ради
Яка виборча система застосовується		
Правовий статус		
Структура		
Хто головує на засіданнях		
Інші критерії		

Завдання 4. Визначте, які акти приймають відповідні органи та посадові особи місцевого самоврядування, оформіть результати у вигляді таблиці:

Орган, посадова особа місцевого самоврядування	Який акт приймає
Сільська, селищна, міська рада	
Сільський, селищний, міський голова	
Районна, обласна рада	
Виконавчий комітет сільської, селищної, міської ради	
Відділи та управління виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради	
Органи самоорганізації населення	

Завдання 5. Охарактеризуйте систему взаємозв'язків між органами:



Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є: місцеве самоврядування, державницька теорія місцевого самоврядування, громадська теорія місцевого самоврядування, основи місцевого самоврядування, територіальна громада, місцеві референдуми, загальні збори громадян за місцем проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання, органи самоорганізації населення, сільська, селищна, міська, районна, обласна ради, сільський, селищний, міський голова, староста, рішення ради, розпорядження голови, виконавчий комітет місцевої ради, делеговані повноваження.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Місцеве самоврядування розуміється як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Розкрийте історичні передумови становлення місцевого самоврядування в Україні.

Розтлумачте категорію місцевого самоврядування як засаду конституційного ладу України; як форму народовладдя; як спосіб організації публічної влади; як право територіальної громади на самостійне вирішення питань місцевого значення.

Поясніть юридичну природу місцевого самоврядування з точки зору державницької, громадівської теорій, теорії муніципального дуалізму та інших теорій.

Принципи місцевого самоврядування – це вихідні, законодавчо визначені положення відповідності з якими здійснюється функціонування місцевого самоврядування в Україні. Охарактеризуйте загальні та спеціальні принципи місцевого самоврядування. Акцентуйте увагу на засадах організаційної незалежності, матеріально-фінансової самостійності та децентралізації як підґрунті існування місцевого самоврядування.

Охарактеризуйте завданням місцевого самоврядування. Зверніть увагу, що основним завданням місцевого самоврядування слід вважати ефективно вирішення питань місцевого значення. Також виділяють і похідні завдання місцевого самоврядування.

Функції місцевого самоврядування – це основні, найбільш загальні і постійні напрями і види муніципальної діяльності, які виражають волю та інтереси відповідних територіальних громад та забезпечують вирішення питань місцевого значення. Виділяють об'єктні функції місцевого самоврядування: політичні, економічні, соціальні, культурні та екологічні; суб'єктні функції - залежно від органів та посадових осіб, які їх реалізують; функції, які визначаються за видами та методами муніципальної діяльності: бюджетно-фінансова, матеріально-технічна, інформаційна, функція планування розвитку відповідних територій, нормотворча, контрольна функції місцевого самоврядування. Розкрийте зміст перерахованих функцій місцевого самоврядування.

Важливими умовами повноцінності місцевого самоврядування є його правова, матеріально-фінансова, територіальна та організаційна основи. *Правову основу* складають міжнародно-правові, конституційні, законодавчі, локальні норми, що закріплюють та гарантують місцеве самоврядування в Україні. Проаналізуйте основні нормативно-правові акти, які регулюють місцеве самоврядування в Україні, визначте предмет правого регулювання статуту територіальної громади. *Матеріально-фінансова основа* ґрунтується на комунальній власності та системі місцевих бюджетів. *Територіальною основою* є система адміністративно-територіального устрою, відповідно до якого формується місцеве самоврядування в Україні. *Організаційна основа місцевого самоврядування* – це система органів та посадових осіб місцевого самоврядування, його кадрове забезпечення, правові, організаційні форми та методи здійснення місцевого самоврядування.

Первинним суб'єктом і основним носієм функцій місцевого самоврядування виступає *територіальна громада* – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Територіальні громади можуть об'єднуватись. Суб'єктами добровільного об'єднання територіальних громад є суміжні територіальні громади сіл, селищ, міст. Об'єднана територіальна громада, адміністративним центром якої визначено місто, є міською територіальною громадою, центром якої визначено селище, - селищною, центром якої визначено село, - сільською.

Розкрийте порядок добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, добровільного приєднання до об'єднаної територіальної громади та особливості їх функціонування.

Формами безпосереднього волевиявлення територіальної громади є місцевий референдум; загальні збори за місцем проживання; органи самоорганізації населення; місцеві ініціативи; громадські слухання. Розкрийте зміст та порядок реалізації наведених форм волевиявлення територіальних громад. Також формами участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування є участь у виборах представницьких органів місцевого самоврядування та на посаду сільського, селищного, міського голови та служба в органах місцевого самоврядування.

Визначте поняття «система місцевого самоврядування» та відокремте її елементи. Розкрийте поняття «орган місцевого самоврядування» та охарактеризуйте його основні ознаки.

Сільські, селищні, міські ради є представницькими органами місцевого самоврядування, які представляють відповідні територіальні громади, здійснюють від їх імені та в їх інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування. У містах з районним поділом за рішенням територіальної громади міста або міської ради можуть утворюватися районні в місті ради.

Склад ради визначається у відповідності до закону пропорційно до кількості населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Виключна компетенція місцевих рад поділяється на внутрішню організаційні повноваження (вирішення питань організації роботи ради), соціально-економічні повноваження, фінансово-бюджетні повноваження, повноваження у сфері земельних відносин та інші. Проаналізуйте зміст основних функцій та повноважень місцевих рад.

В складі ради формуються фракції (групи) депутатів місцевої ради, обирається секретар ради, який працює на постійній основі, утворюються постійні та тимчасові контрольні комісії ради. Розкрийте правовий статус, порядок формування, повноваження структурних елементів місцевих рад.

Організаційні аспекти діяльності місцевої ради визначаються Регламентом ради. Місцеві ради проводять свою роботу сесійно. Сесія скликається відповідним сільським, селищним, міським головою та складається з пленарних засідань ради, а також засідань постійних та тимчасових комісій ради.

Проаналізуйте порядок скликання та проведення сесій місцевих рад. В межах своїх повноважень місцеві ради приймають рішення.

З'ясуйте особливості правового статусу районних в місті рад.

Обласні та районні ради є органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст у межах визначених повноважень. Окресліть особливості правового статусу обласних та районних рад.

Очолює обласну або районну раду голова ради, який обирається з числа депутатів на строк повноважень ради та працює на постійній основі. Обласні, районні ради не мають власних виконавчих органів, а реалізація їх рішень делегується відповідним обласним та районним державним адміністраціям. Районна, обласна рада можуть утворювати президію (колегію) ради, а правове, організаційне, інформаційне забезпечення її діяльності здійснює виконавчий апарат відповідної ради.

Проаналізуйте повноваження обласних та районних рад.

Сільський, селищний, міський голова є головною посадовою особою територіальної громади відповідного села, селища, міста, який обирається відповідною територіальною громадою строком на п'ять років та здійснює свої повноваження на постійній основі. Визначте порядок набуття повноважень та підстави припинення повноважень сільського, селищного, міського голови.

Сільський, селищний, міський голова: представляє територіальну громаду, раду та її виконавчий комітет у відносинах з державними органами, іншими органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями тощо; є розпорядником бюджетних, позабюджетних цільових коштів, використовує їх за призначенням, визначеним радою; формує кількісний та якісний склад виконавчого комітету ради та очолює його; скликає сесії ради, проте, не входить до її складу; головує на засіданнях ради та підписує її рішення, підписує рішення виконавчого комітету ради; в межах своїх повноважень голова видає розпорядження.

Староста є виборною посадовою особою місцевого самоврядування. Староста обирається жителями села, селища (сіл, селищ), розташованого на території відповідного старостинського округу, на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування в порядку, визначеному законом, і здійснює свої повноваження на постійній основі. Строк повноважень старости, обраного на чергових виборах, становить п'ять років. Староста є членом виконавчого комітету сільської, селищної, міської ради за посадою. Порядок організації роботи старости визначається законами, а також Положенням про старосту, затвердженим сільською, селищною, міською радою.

Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад – це органи, які створюються сільськими, селищними, міськими радами для здійснення виконавчих функцій і повноважень

місцевого самоврядування у межах, визначених законодавством. Виконавчими органами є виконавчі комітети, відділи, управління та інші створювані радами виконавчі органи, які є підпорядкованими і підзвітними відповідним радам, а з питань здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади – також підконтрольні відповідним органам державної виконавчої влади.

Повноваження виконавчих органів носять переважно галузевий характер. Проаналізуйте власні та делеговані повноваження виконавчих органів в різних сферах.

Виконавчий комітет сільської, селищної, міської ради утворюється відповідною радою на строк її повноважень за пропозицією відповідного сільського, селищного, міського голови, який його і очолює. Основною формою роботи виконавчого комітету (виконкому) є його засідання. Визначте склад та повноваження виконавчого комітету місцевої ради.

Сільські, селищні, міські ради можуть дозволяти за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші *органи самоорганізації населення* і наділяти їх частиною власної компетенції, фінансів, майна. Окресліть правовий статус, порядок створення, організації та діяльності органи самоорганізації населення, що врегульовано спеціальним законом.

Семінарське заняття 7

Тема. Загальна характеристика правових засад запобігання корупції в Україні

Питання для усного опитування та дискусії:

- 7.1. Корупція: поняття, причини виникнення, види.
- 7.2. Загальна характеристика нормативно-правових актів в сфері запобігання корупції
- 7.3. Загальні положення про конфлікт інтересів
- 7.4. Окремі види обмежень, пов'язаних із конфліктом інтересів
- 7.5. Система органів запобігання корупції в Україні
- 7.6. Юридична відповідальність за корупційні правопорушення та правопорушення, пов'язані з корупцією

Практичні завдання

Завдання 1.

Поліцейський декларує отримання від громадянина України подарунку у негрошовій формі вартістю 160 тис. грн. Надалі виявилось, що подарунком є померанський шпіц (декоративна порода собак), отриманим для дитини поліцейського.

Чи наявні у вказаній ситуації ознаки порушень вимог Закону України «Про запобігання корупції»? Якщо так, то яких статей?

Чи створює вказана ситуація ризики для доброчесності поліцейського та Національної поліції в цілому? Якщо так, то які?

Як громадські активісти або небайдужі громадяни можуть виявити вказану ситуацію?

Завдання 2

Народний депутат України за цивільно-правовим договором прочитав у вільний від виконання обов'язків народного депутата час лекцію на замовлення громадського об'єднання та отримав за це винагороду у 5 тис. грн. Член Уряду за здійснення у позаробочий час викладацької та науково-технічної діяльності на умовах цивільно-правового договору одержав 64 тис. грн від промислового підприємства.

Чи наявні у вказаних ситуаціях ознаки порушень вимог Закону України «Про запобігання корупції»? Якщо так, то яких статей?

Чи створюють вказані ситуації ризики для доброчесності народного депутата України/члена Уряду та Верховної Ради України/Кабінету Міністрів України в цілому? Якщо так, то які?

Як громадські активісти або небайдужі громадяни можуть виявити вказані ситуації?

Завдання 3

У прямому підпорядкуванні генерального директора медичного об'єднання Особа 1 знаходяться: заступник генерального директора медичного об'єднання Особа 2 (брат Особи 1), завідувач другого відділення медичного об'єднання Особа 3 (дружина Особи 1), головний

реабілітолог медичного об'єднання Особа 4 (невістка Особи 1), старша медична сестра медичного об'єднання (племінниця Особа 1).

Чи наявні у вказаній ситуації ознаки порушень вимог Закону України «Про запобігання корупції»? Якщо так, то яких статей?

Чи створює вказана ситуація ризики для доброчесності посадових осіб медичного об'єднання та організації в цілому? Якщо так, то які?

Як громадські активісти або небайдужі громадяни можуть виявити вказану ситуацію?

Завдання 4

Народний депутат України, член Комітету з питань аграрної політики та земельних відносин, володіє агробізнесом (має корпоративні права підприємства, яке займається птахівництвом).

Чи наявний у народного депутата України у вказаній ситуації конфлікт інтересів в розумінні Закону України «Про запобігання корупції»? Якщо так, то яким чином його можна врегулювати?

Чи створює вказана ситуація ризики для доброчесності народного депутата України та Верховної Ради України в цілому? Якщо так, то які?

Як громадські активісти або небайдужі громадяни можуть виявити вказану ситуацію?

Завдання 5

Член Комісії з питань вищого корпусу державної служби є претендентом на вакантну посаду державного секретаря міністерства. Член Вищої ради правосуддя є одночасно кандидатом на посаду судді та бере участь в ухваленні рішень Вищою радою правосуддя стосовно себе як кандидата на посаду судді. Член колегіального державного органу голосує за себе під час обрання голови колегіального державного органу.

Чи наявні у вказаних ситуаціях конфлікти інтересів у членів колегіальних органів? Якщо так, вкажіть які (потенційні, реальні)?

Чи створюють вказані ситуації ризики для доброчесності членів колегіальних органів та колегіальних органів в цілому? Якщо так, то які?

Як громадські активісти або небайдужі громадяни можуть виявити вказані ситуації?

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : корупція, корупційне правопорушення, правопорушення, пов'язане з корупцією, антикорупційна політика, антикорупційна програма, громадські об'єднання та форми їх співпраці з органами по запобіганню корупції, Громадська рада при Національному агентстві з питань запобігання корупції України, контроль, моніторинг, громадська антикорупційна експертиза, громадський контроль, наслідки корупції, шляхи подолання корупції; національне антикорупційне законодавство, Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро, Вищий антикорупційний суд, обмеження, неправомірна вигода, конфлікт інтересів, заборона, пільги, послуги, спеціальна перевірка, особа, відповідальна за реалізацію антикорупційної програми.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

- визначення поняття «корупція», основні підходи до розуміння поняття «корупція»: у міжнародних актах і національному законодавстві;
- причини виникнення корупції;
- види корупції: системна та епізодична корупція;
- етична оцінка корупції;
- поняття корупційного правопорушення і правопорушення, пов'язаного з корупцією;
- критерії розмежування правопорушення, пов'язаного з корупцією, від корупційного правопорушення;
- формування та реалізація антикорупційної політики;
- антикорупційні програми;
- громадські об'єднання та форми їх співпраці з органами по запобіганню корупції;

- правові засади формування та порядок діяльності Громадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції України;
- форми проведення контролю, моніторингу;
- статус викривачів корупції;
- громадська антикорупційна експертиза проектів нормативно-правових актів та оприлюднення її результатів;
- викриття фактів корупції через засоби масової інформації;
- правові результати проведення громадського контролю;
- фактори, які впливають на поширення корупції у публічно-правій сфері;
- наслідки і шляхи подолання корупції.
- основні етапи формування національного антикорупційного законодавства;
- система антикорупційного законодавства;
- засади та основні напрями державної антикорупційної політики в Україні;

- правовий статус Національного агентства з питань запобігання корупції;
- особливості правового статусу Національного антикорупційного бюро;
- правовий статус Вищого антикорупційного суду;
- організація співпраці суб'єктів запобігання корупції;
- види суб'єктів, на яких поширюється дія антикорупційного законодавства;
- публічні службовці як особливий суб'єкт дотримання антикорупційного законодавства;
- розмежування конфлікту інтересів і зловживання повноваженнями;
- запобігання конфлікту інтересів у зв'язку з наявністю в особи підприємств чи корпоративних прав;
- правове регулювання передачі корпоративних прав;
- особливості врегулювання конфлікту інтересів, що виник в діяльності окремих осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;
- заходи врегулювання конфлікту інтересів в діяльності осіб, які уповноважені на виконання завдань і функцій держави або місцевого самоврядування;
- процедура врегулювання конфлікту інтересів;
- особливості врегулювання конфлікту інтересів виборних осіб;
- контроль за дотриманням правообмежень в діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Семінарське заняття 8

Тема. Правовий статус викривача корупції в Україні

Питання для усного опитування та дискусії:

- 8.1. Поняття «викривач» відповідно до Закону України «Про запобігання корупції»;
- 8.2. Мета заохочення та формування культури повідомлення
- 8.3. Права та гарантії захисту викривачів
- 8.4. Канали для повідомлень про можливі факти корупційних правопорушень
- 8.5. Порядок прийняття та розгляду повідомлень про можливі факти корупційних правопорушень, що надійшли від викривачів

Практичні завдання

Завдання 1. 11.05.2021 до Ясинуватської РДА Донецької області надійшло анонімне повідомлення про вчинення начальником відділу адміністративно-господарського забезпечення цієї РДА кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 191 КК України. Голова Ясинуватської РДА розглянув дане повідомлення 08.06.2021 та прийняв рішення про відсутність у повідомленні фактичних даних, що свідчать про вчинення правопорушення.

1. Оцініть правомірність дій Голови Ясинуватської РДА Донецької області
2. Опишіть алгоритм дій у цій ситуації.

Завдання 2. Працівник управління охорони здоров'я Запорізької ОДА Петренко Л.М., перебуваючи у службовому відрядженні, зустрівся з своїм товаришем, який працює у

Міністерстві внутрішніх справ. В ході розмови той поскаржився на корупційну схему в МВС, внаслідок якої було витрачено на нецільові заходи 1,5 мільйона гривень. Внаслідок цієї розмови Петренко Л.М. звернувся до уповноваженого з питань запобігання корупції за місцем своєї роботи та до НАЗК з повідомленням про корупційну схему у МВС, у повідомленні він вказав осіб причетних до цієї схеми, фактичні дані, які підтверджують вчинення ними корупційних дій. Також він просив у повідомленні вжити до нього засоби захисту, оскільки він є викривачем.

1. Чи буде вважатися Петренко Л.М. викривачем?
2. Які вимоги до повідомлення про корупцію?

Методичні рекомендації

Ключовими термінами, на розумінні яких базується засвоєння навчального матеріалу теми, є : викривач, повідомлення, канали повідомлень, форма повідомлень викривачів, гарантії, права, корупційні правопорушення, правопорушення пов'язані з корупцією.

З метою глибокого засвоєння навчального матеріалу при самостійному вивченні теми студенту варто особливу увагу зосередити на таких аспектах:

Готовність повідомляти про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень є доволі низькою. По-перше, це пов'язано з тим, що більшість потенційних викривачів не є обізнаними з тим, як і куди повідомити інформацію про можливі факти корупції, які вимоги до змісту таких повідомлень, який порядок їх розгляду, які права та гарантії захисту мають викривачі. По-друге, у потенційних викривачів є страх бути покараними керівництвом за повідомлення про корупцію, а також викликати осуд свого оточення (колег, друзів, знайомих).

Метою заохочення та формування культури повідомлення є сприяння у виявленні та повідомленні ними про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону.

Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції»: Викривач – це фізична особа, яка:

1. Володіє інформацією про можливі факти корупційних правопорушень – фактичними даними, а саме про обставини правопорушення, місце і час його вчинення та особу, яка вчинила правопорушення;
2. Переконана у достовірності цієї інформації;
3. Отримала цю інформацію під час трудової, професійної, господарської, громадської, наукової діяльності, проходження служби чи навчання. Якщо хоча б одна з цих умов не виконана, особа не може вважатися викривачем.

Метою заохочення та формування культури повідомлення є сприяння у виявленні та повідомленні ними про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону.

Право на винагороду має викривач, який повідомив про корупційний злочин, грошовий розмір предмета якого або завдані державі збитки від якого у п'ять тисяч і більше разів перевищують розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого законом на час вчинення злочину.

Розмір винагороди становить 10 відсотків від грошового розміру предмета корупційного злочину або розміру завданих державі збитків від злочину після ухвалення обвинувального вироку суду. Розмір винагороди не може перевищувати трьох тисяч мінімальних заробітних плат, установлених на час вчинення злочину. У випадках повідомлення декількома викривачами різної інформації про один і той самий корупційний злочин, у тому числі інформації, що доповнює відповідні факти, розмір винагороди розподіляється у рівних частинах між такими викривачами.

Права викривача виникають з моменту повідомлення інформації про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону.

Викривач має право:

- 1) бути повідомленим про свої права та обов'язки, передбачені Законом;
- 2) подавати докази на підтвердження своєї заяви;

- 3) отримувати підтвердження прийняття та реєстрації повідомлення про корупцію, яке він подав; давати пояснення, свідчення або відмовитися їх давати;
- 5) на безоплатну правову допомогу у зв'язку із захистом прав викривача;
- 6) на конфіденційність;
- 7) повідомляти про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону без зазначення відомостей про себе (анонімно);
- 8) у разі загрози життю і здоров'ю – на забезпечення безпеки щодо себе та близьких осіб, майна та житла відповідно до Закону або на відмову від таких заходів;
- 9) на відшкодування витрат у зв'язку із захистом прав викривачів, витрат на адвоката у зв'язку із захистом прав особи як викривача, витрат на судовий збір;
- 10) на винагороду у визначених законодавством випадках;
- 11) на отримання психологічної допомоги;
- 12) на звільнення від юридичної відповідальності у визначених законодавством випадках;
- 13) отримувати інформацію про стан та результати розгляду, перевірки та/або розслідування за фактом повідомлення ним інформації.

Права та гарантії захисту викривачів поширюються на близьких осіб викривача. Викривач може повідомити про корупційне правопорушення використовуючи такі канали повідомлень: внутрішні канали повідомлення про можливі факти корупційних правопорушень; зовнішні канали повідомлення про можливі факти корупційних правопорушень; регулярні канали повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень.

1.4. Самостійна робота студентів

Самостійна робота студента є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом і виконується в позааудиторний час, передбачений тематичним планом навчальної дисципліни.

Під час вивчення навчальної дисципліни студенти повинні навчитися самостійно мислити, поглиблювати засвоєні теоретичні знання, опанувати практичні навички прийняття правових рішень. Відповіді на питання повинні бути законспектовані, їхнє викладення має бути стислим і чітким, обов'язковими є посилання на використані джерела. З метою самостійного визначення рівня засвоєння теоретичного матеріалу студентам пропонуються питання для самоконтролю набутих знань.

Форма контролю самостійної роботи – перевірка конспекту або обговорення на семінарському занятті. Питання, відведені для самостійного вивчення, виносяться на поточний і підсумковий семестровий контроль.

Питання для самостійного вивчення

Тема 1: Конституційне право України як галузь права, наука та навчальна дисципліна

1. Історія становлення конституційного права як галузі права до 1991 року та після здобуття незалежності.
2. Функції та принципи конституційного права України.
3. Вплив міжнародного права на систему джерел українського конституційного права.
4. Розвиток науки конституційного права: етапи, школи, основні пріоритети.
5. Функції та роль науки конституційного права України.
6. Тенденції розвитку сучасної науки конституційного права.
7. Конституційне право як навчальна дисципліна.

Питання для самоконтролю

- Охарактеризуйте етапи становлення конституційного права як галузі до 1991 року.
- Охарактеризуйте етапи розвитку конституційного права як галузі після 1991 року.
- Яке коло суспільних відносин регулюється галуззю конституційного права?
- Яке призначення та особливості галузі конституційного права України?

- Які функції виконує галузь конституційного права України?
- Як впливає міжнародне право на систему джерел українського конституційного права?
- Визначте поняття методології науки конституційного права України.
- Визначте етапи розвитку науки конституційного права.
- Які основні школи розвитку науки конституційного права України?
- Яку роль та функції виконує наука конституційного права України?
- Визначте сучасні пріоритети розвитку науки конституційного права України.
- Визначте поняття та предмет конституційного права України як навчальної дисципліни.

Тема 2: Основи вчення про Конституцію України

1. Класифікація конституцій, їх форма та структура.
2. Періодизація світового конституційного розвитку.
3. Об'єкт та межі конституційного регулювання.
4. Поняття, сутність та характерні ознаки конституціоналізму як політико-правового явища.
5. Зародження та розвиток конституціоналізму в Україні.
6. Конституціоналізм та конституційний лад України: співвідношення понять.
7. Система конституціоналізму.

Питання для самоконтролю

- Визначте поняття старих, нових та новітніх конституцій.
- Коли і в яких державах були прийняті перші конституції?
- Окресліть коло суспільних відносин, що регулюються конституцією держави.
- Охарактеризуйте суспільні відносини, які виступають об'єктом конституційного регулювання в Україні.
- Окресліть межі дії Конституції України в часі, в просторі та за колом осіб.
- Назвіть види конституцій за формою (структурою), ступенем узагальнення, терміном дії, способом прийняття, за порядком внесення змін, формою правління, політичного режиму, державного устрою.
- Охарактеризуйте Конституцію України за основними класифікаційними ознаками.
- Визначте поняття конституціоналізму.
- Порівняйте поняття конституціоналізм та конституційний лад.
- Визначте елементи системи конституціоналізму.

Тема 3: Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні

1. Концепції (підходи) щодо правового статусу особи.
2. Межі конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні.
3. Поняття «людина», «особа», «громадянин», як конституційно-правові категорії.
4. Правові основи державної політики щодо українців, які проживають за кордоном (для підготовки цього питання опрацювати Закон України «Про закордонних українців» від 04.03.2004 р. в ред. від 09.02.2012 р.
5. Становлення та розвиток інституту громадянства в Україні.
6. Належність до громадянства України.
7. Документи, що підтверджують громадянство України.
8. Особливості набуття громадянства дітьми.
9. Повноваження державних органів, які беруть участь у вирішенні питань громадянства.
10. Порядок подання документів для набуття та у разі припинення громадянства України.
11. Проведення за заявами і поданнями з питань громадянства України органами Державної міграційної служби України.
12. Проведення за заявами і поданнями з питань громадянства України дипломатичними представництвами та консульськими установами України.
13. Порядок розгляду Державною міграційною службою України, її територіальними органами та територіальними підрозділами, Міністерством закордонних справ України, дипломатичними представництвами та консульськими установами України заяв і подань з питань громадянства України, рішення за якими приймає Президент України.

14. Комісія при Президентові України з питань громадянства: правовий статус, організація роботи.
15. Порядок виконання прийнятих рішень з питань громадянства.
16. Підстави для перебування іноземців та осіб без громадянства на території України.
17. В'їзд в Україну та виїзд з України іноземців та осіб без громадянства.
18. Відповідальність іноземців та осіб без громадянства.
19. Порядок звернення, оформлення документів, розгляду заяв та прийняття рішення за заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.
20. Права та обов'язки біженців та осіб, які потребують додаткового захисту.
21. Порядок надання та правовий статус осіб, яким надано тимчасовий захист.
22. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб.

Питання для самоконтролю

- Розкрийте поняття правового статусу особи у широкому та вузькому значенні.
- Визначте можливі, законні випадки обмеження конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні.
- Сформулюйте поняття «людина», «особа», «громадянин», «іноземець», «особа без громадянства», «біженець», «особа, яка потребує додаткового захисту», «особа, яка потребує тимчасового захисту».
- Визначте етапи нормативного регулювання інституту громадянства в Україні.
- На кого розповсюджується принцип належності до громадянства України?
- Які документи підтверджують громадянство України.
- Які правила застосовуються при зміні громадянства дітей внаслідок їх виходу, прийняття, поновлення у громадянстві?
- З якого віку вихід з громадянства дитини здійснюється за її волевиявлення?
- Назвіть повноваження Президента України у вирішенні питань громадянства.
- Визначте повноваження Комісії з питань громадянства при Президентові України.
- Окресліть повноваження Державної міграційної служби України та її територіальних органів, Міністерства закордонних справ України у вирішенні питань громадянства.
- Які документи подаються для набуття громадянства України та у разі припинення громадянства України?
- Які особливості провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України, рішення за якими приймаються територіальними органами Державної міграційної служби України?
- Які особливості провадження за заявами і поданнями з питань громадянства України, рішення за якими приймаються дипломатичними представництвами та консульськими установами України?
- Який порядок розгляду Державною міграційною службою України, її територіальними органами та територіальними підрозділами заяв і подань з питань громадянства України, рішення за якими приймає Президент України?
- Який порядок розгляду Міністерством закордонних справ України, дипломатичними представництвами та консульськими установами України заяв і подань з питань громадянства України, рішення за якими приймає Президент України.
- Який порядок формування та повноваження Комісії при Президентові України з питань громадянства?
- Розкрийте порядок розгляду заяв і подань з питань громадянства Комісією при Президентові України з питань громадянства та прийняття Президентом України рішень з питань громадянства України.
- Який порядок виконання прийнятих рішень з питань громадянства?
- На яких підставах можуть перебувати іноземці та особи без громадянства на території України?
- Який порядок видачі посвідки на постійне проживання та посвідки на тимчасове проживання?
- Розмежуйте добровільне повернення, примусове повернення та примусове видворення

іноземців та осіб без громадянства в країну походження або третю країну як заходи їх відповідальності.

- Розкрийте порядок звернення, оформлення документів, розгляду заяв та прийняття рішення за заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.
- Охарактеризуйте права та обов'язки біженців та осіб, які потребують додаткового захисту.
- Які підстави та порядок надання тимчасового захисту?
- Охарактеризуйте права та обов'язки осіб, яким надано тимчасовий захист.
- Розкрийте поняття статусу внутрішньо переміщеної особи, порядок його надання.
- Охарактеризуйте права та обов'язки внутрішньо переміщених осіб.

Тема 4: Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні

1. Історія становлення та нормативного закріплення прав людини.
2. Загальні гарантії прав та свобод людини і громадянина.
3. Органи судової та виконавчої гілок влади в механізмі захисту прав людини.
4. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: призначення на посаду, звільнення з посади та припинення повноважень.
5. Права та обов'язки Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
6. Порядок подання та розгляду звернень до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Питання для самоконтролю

- Визначте поняття «покоління» прав людини.
- Назвіть нормативно-правові акти, в яких вперше були унормовані права людини.
- Дайте визначення гарантій прав людини. Охарактеризуйте політичні, соціально-економічні, ідеологічні, організаційні гарантії прав людини і громадянина.
- Визначте роль судових органів, в томі числі Конституційного Суду України в механізмі захисту прав людини.
- Окресліть роль Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади у захисті прав людини і громадянина.
- Розкрийте порядок призначення на посаду, звільнення з посади та припинення повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
- Охарактеризуйте права та обов'язки Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
- Який порядок подання та розгляду звернень до Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини?

Тема 5: Конституційно-правовий статус органів державної влади

1. Розмежування понять державної влади та політичної влади.
2. Конституційні принципи організації та діяльності органів державної влади в Україні.
3. Поняття та класифікація законів.
4. Права народного депутата України у взаємовідносинах із засобами масової інформації, на забезпечення інформацією та на її використання.
5. Планування роботи Верховної Ради України.
6. Обов'язки, права та відповідальність головуючого на пленарному засіданні Верховної Ради України.
7. Апарат Верховної Ради України.
8. Особливості прийняття постанов та інших актів Верховної Ради України.
9. Становлення інституту президента в Україні
10. Питання, які оформляються указами та розпорядженнями Президента України.
11. Внесення проєктів актів Президента України: суб'єкти, супровідні документи, порядок.
12. Завдання, повноваження та права Офісу Президента України.
13. Склад Офісу Президента України.
14. Повноваження Керівника Офісу Президента України

15. Повноваження Першого помічника Президента України, помічника Президента України.
16. Повноваження Керівника Апарату Офісу Президента України.
17. Функції виконавчої влади.
18. Повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з Президентом України.
19. Повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з органами виконавчої влади.
20. Відносини Кабінету Міністрів України з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та громадськими об'єднаннями.
21. Повноваження Прем'єр-міністра України.
22. Повноваження Першого віце-прем'єр-міністра України, віце-прем'єр-міністрів України.
23. Секретаріат Кабінету Міністрів України: завдання, структура. Державний секретар Кабінету Міністрів України.
24. Акти місцевих державних адміністрацій.
25. Організаційні аспекти діяльності місцевих державних адміністрацій.
26. Апарат місцевих державних адміністрацій.
27. Соціальне призначення судової влади в Україні.
28. Матеріально-фінансове забезпечення суддів.
29. Конституційно-правовий статус Вищої ради правосуддя.
30. Суддівське самоврядування: завдання, організаційні форми.

Питання для самоконтролю

- Визначте поняття «державна влада», «політична влада».
- Охарактеризуйте ознаки державної влади.
- Визначте поняття «орган державної влади».
- Розкрийте зміст наступних принципів організації та діяльності органів державної влади: принцип суверенності та єдності державної влади, принцип поділу влади, принцип законності, принцип участі громадян у формуванні органів державної влади, принцип унітаризму та інших.
- Визначте поняття та передумови зародження та розвитку парламентаризму.
- Коли був прийнятий із якої кількості структурних частин складається Регламент Верховної Ради України?
- Яке коло питань регулює Регламент Верховної Ради України?
- Визначте поняття «закону».
- Розмежуйте закони конституційні, органічні, звичайні.
- Які права має народний депутат України у взаємовідносинах із органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, об'єднаннями громадян України, іноземними державами, із засобами масової інформації, на забезпечення інформацією та на її використання?
- Охарактеризуйте гарантії трудових прав народного депутата України при виконанні депутатських повноважень та після їх припинення.
- В чому полягає право народного депутата України на транспортне забезпечення.
- Що в себе включає забезпечення народному депутату України умов для виконання депутатських повноважень?
- Чи звільняється народний депутат України від призову на військову службу або збори?
- Фінансування яких видатків пов'язаних з депутатською діяльністю, передбачено законом.
- В чому полягає фінансове, медичне та соціально-побутове забезпечення народного депутата України?
- Які особливості та послідовність організації та проведення першої сесії Верховної Ради України нового скликання?
- Який порядок складання календарного плану роботи сесії Верховної Ради України, плану законопроектної роботи Верховної Ради України?
- Як складається, затверджується порядок денний сесії Верховної Ради України та вносяться до нього зміни?
- Як формується розклад пленарних засідань сесії Верховної Ради України?
- Назвіть обов'язки, права та відповідальність головуєчого на пленарному засіданні

Верховної Ради України.

- Який порядок виступів і надання слова на пленарних засіданнях Верховної Ради України?
- Як формується, які завдання та засади діяльності Апарату Верховної Ради України?
- Назвіть вимоги до оформлення законопроектів, проектів інших актів Верховної Ради України.
- Які супровідні документи додаються до законопроекту?
- В чому полягають особливості прийняття постанов та інших актів Верховної Ради України?
- Як приймаються рішення Верховної Ради України з процедурних питань?
- Перелік яких питань Верховна Рада України розглядає за спеціальними процедурами.
- Які передумови запровадження інституту президента в Україні?
- Визначте порядок формування, склад та повноваження Ради національної безпеки і оборони України.
- Який порядок проведення Верховною Радою України урочистого засідання з приводу складення присяги українському народові новообраним Президентом України?
- Який порядок дострокового припинення повноважень Президента України у зв'язку з неспроможністю виконання ним своїх повноважень за станом здоров'я?
- Які рішення Президента України оформляються указами?
- Які рішення Президента України оформляються розпорядженнями?
- Хто вносить проекти актів Президента України?
- Який порядок внесення проектів актів Президента України?
- Якими повноваженнями наділений Офіс Президента України відповідно до покладених на нього завдань?
- Які права має Офіс Президента України для виконання покладених на нього завдань?
- Який порядок призначення посадових осіб Офісу Президента України?
- Які повноваження Керівника Офісу Президента України, Першого помічника Президента України та помічника Президента України, Керівника Апарату Офісу Президента України?
- Розкрийте соціально-політичну, правозастосовчу, правоохоронну, координаційну функції виконавчої влади, функцію державного регулювання, контролю та нагляду.
- Які повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з Президентом України?
- Який порядок здійснення Кабінетом Міністрів України права законодавчої ініціативи?
- Розкрийте повноваження Кабінету Міністрів України під час розгляду питань Верховною Радою України.
- Який порядок інформування Верховної Ради України про діяльність Кабінету Міністрів України?
- Які повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади?
- Які повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з місцевими державними адміністраціями?
- Які повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з державними господарськими об'єднаннями, підприємствами, установами та організаціями?
- Які засади взаємовідносин Кабінету Міністрів України з Конституційним Судом України, органами судової влади, з органами місцевого самоврядування.
- Розкрийте повноваження Прем'єр-міністра України.
- Визначте порядок формування, склад, структуру та повноваження Секретаріату Кабінету Міністрів України.
- Який порядок призначення Державного секретаря Кабінету Міністрів України.
- Які завдання виконує Державний секретар Кабінету Міністрів України.
- Який порядок підготовки та внесення проектів актів Кабінету Міністрів України.
- Які повноваження голів місцевих державних адміністрацій?
- Який порядок підготовки та видання розпоряджень голів і наказів керівників структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій?
- Який порядок організації діяльності структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій?

- Які завдання виконує апарат місцевої державної адміністрації?
- Розкрийте роль та призначення судової влади в Україні.
- Розкрийте порядок обрання на посаду судді.
- Розмежуйте підстави для звільнення судді та підстави для припинення повноважень судді.
- Як формується список присяжних
- Які вимоги до присяжного визначенні законом?
- Які гарантії прав присяжних?
- Як визначається розмір суддівської винагороди?
- Ознайомтесь з видами та порядком забезпечення суддів.
- Розкрийте статус Вищої ради правосуддя.
- Які завдання виконує суддівське самоврядування?
- В яких організаційних формах здійснюється суддівське самоврядування?

Тема 6: Місцеве самоврядування в Україні

1. Історія становлення місцевого самоврядування в Україні.
2. Теорії місцевого самоврядування.
3. Матеріально-фінансова, територіальна та організаційна основи місцевого самоврядування в Україні.
4. Принципи (загальні та спеціальні) місцевого самоврядування в Україні.
5. Завдання та функції місцевого самоврядування в Україні.
6. Порядок об'єднання територіальних громад.
7. Органи самоорганізації населення як елемент системи місцевого самоврядування в Україні.
8. Акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування.
9. Правовий статус посадових осіб місцевого самоврядування в Україні.
10. Прийняття, проходження та припинення служби в органах місцевого самоврядування в Україні.
11. Гарантії та захист прав місцевого самоврядування в Україні.

Питання для самоконтролю

- Визначте етапи становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні.
- Охарактеризуйте зміст державницької теорії місцевого самоврядування.
- Охарактеризуйте зміст громадівської теорії місцевого самоврядування.
- В чому полягає зміст теорії муніципального дуалізму?
- Що виступає матеріально-фінансовою основою місцевого самоврядування в Україні?
- Що є територіальною основою місцевого самоврядування в Україні?
- Охарактеризуйте організаційну основу місцевого самоврядування в Україні.
- Розкрийте організаційні основи місцевого самоврядування в Україні.
- Охарактеризуйте загальні та спеціальні принципи місцевого самоврядування.
- Розкрийте засади організаційної незалежності, матеріально-фінансової самостійності та децентралізації як принципів місцевого самоврядування.
- Яке основне та похідні завдання місцевого самоврядування в Україні.
- Назвіть та розкрийте зміст об'єктних, суб'єктних функцій місцевого самоврядування
- Розкрийте зміст функцій місцевого самоврядування, які визначаються за видами та методами муніципальної діяльності: бюджетно-фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, функції планування розвитку відповідних територій, нормотворчої, контрольної.
- Хто є суб'єктами добровільного об'єднання територіальних громад?
- Розкрийте порядок добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, добровільного приєднання до об'єднаної територіальної громади та особливості їх функціонування.
- Розкрийте поняття органу самоорганізації населення та передумови їх створення.
- Який порядок створення та легалізації органу самоорганізації населення?
- Розкрийте повноваження органів самоорганізації населення.
- Якою є форма роботи органу самоорганізації населення?

- Розкрийте засади організації роботи органу самоорганізації населення.
- Окресліть порядок прийняття, набрання чинності актами органів та посадових осіб місцевого самоврядування.
- Розкрийте правовий статус посадових осіб місцевого самоврядування (основні права, обов'язки посадових осіб місцевого самоврядування).
- Який порядок прийняття на службу в органах місцевого самоврядування?
- Які категорії посад та ранги посадових осіб встановлені в органах місцевого самоврядування?
- Який порядок припинення служби в органах місцевого самоврядування?
- Розкрийте зміст загальних та спеціально-правових гарантій місцевого самоврядування в Україні.
- Розмежуйте судовий, адміністративно-правовий, цивільно-правовий захист прав та інтересів місцевого самоврядування.

Тема 7: Загальна характеристика правових засад запобігання корупції в Україні

Питання для самоконтролю

- Охарактеризуйте специфіку природи корупції як негативного соціально-правового феномену, визначте етимологію слова «корупція».
- З'ясуйте історичні витоки, соціальні передумови та прояви корупції, а також своєрідність вироблених та апробованих владою на різних стадіях державно-правового розвитку підходів до запобігання та протидії корупції.
- Проаналізуйте засади антикорупційної доктрини, сформульованої представниками дореволюційної наукової школи.
- Окресліть коло найбільш корупціогенних галузей суспільних відносин і напрямів діяльності суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення, визначте основні шляхи корупційного збагачення бюрократії, схеми та варіанти корумпованої поведінки.
- Поясніть особливості системної та епізодичної корупції.
- Розкрийте основні підходи до розуміння поняття «корупція» у міжнародних актах і національному законодавстві.
- Дайте визначення поняття корупційного правопорушення.
- Що таке «правопорушення, пов'язане з корупцією»?
- Поясніть наслідки корупції.
- Обґрунтуйте шляхи подолання корупції
- Назвіть спеціально-уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції.
- Розкрийте правовий статус Національного агентства з питань запобігання корупції.
- Який склад Національного агентства з питань запобігання корупції?
- Які вимоги до членів Національного агентства з питань запобігання корупції?
- Охарактеризуйте порядок формування Національного агентства з питань запобігання корупції.
- Які повноваження Голови Національного агентства з питань запобігання корупції?
- Розкрийте особливості правового статусу Національного антикорупційного бюро.
- Назвіть принципи діяльності Національного антикорупційного бюро.
- Охарактеризуйте організацію співпраці суб'єктів запобігання корупції.
- На яких суб'єктів поширюється дія антикорупційного законодавства?
- Назвіть суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення.
- Визначте зміст понять «потенційний конфлікт інтересів» та «реальний конфлікт інтересів».
- Поясніть сутність запобігання конфлікту інтересів у зв'язку з наявністю в особи підприємств чи корпоративних прав.
- Охарактеризуйте правове регулювання передачі корпоративних прав.
- Назвіть особливості врегулювання конфлікту інтересів, що виник в діяльності окремих осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.
- Проаналізуйте зміст заходів врегулювання конфлікту інтересів в діяльності осіб, які уповноважені на виконання завдань і функцій держави або місцевого самоврядування.

- Розкрийте процедуру врегулювання конфлікту інтересів.
- Які особливості врегулювання конфлікту інтересів виборних осіб?
- Охарактеризуйте контроль за дотриманням правообмежень в діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.
- Визначте зміст понять «потенційний конфлікт інтересів» та «реальний конфлікт інтересів».
- Поясніть сутність запобігання конфлікту інтересів у зв'язку з наявністю в особи підприємств чи корпоративних прав.
- Охарактеризуйте правове регулювання передачі корпоративних прав.
- Назвіть особливості врегулювання конфлікту інтересів, що виник в діяльності окремих осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.
- Проаналізуйте зміст заходів врегулювання конфлікту інтересів в діяльності осіб, які уповноважені на виконання завдань і функцій держави або місцевого самоврядування.
- Розкрийте процедуру врегулювання конфлікту інтересів.
- Які особливості врегулювання конфлікту інтересів виборних осіб?
- Охарактеризуйте контроль за дотриманням правообмежень в діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.
-

Тема 8: Правовий статус викривача корупції в Україні

Питання для самоконтролю

- Хто підпадає під категорію «викривач»?
- Які існують канали для повідомлення про корупційні правопорушення?
- Вимоги до анонімних повідомлень про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції» та порядок їх розгляду;
- Алгоритм розгляду повідомлення про корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення без зазначення авторства;
- Алгоритм розгляду повідомлення про корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення із зазначенням авторства;
- Порядок здійснення перевірки за повідомленням викривача.
- Права та гарантії викривачів у чинному законодавстві.

Література до конкретних тем самостійної роботи наведена в кінці навчально-методичних рекомендацій.

1.5. Індивідуальні завдання

1.5.1. Умови виконання завдань

Індивідуальне навчально-дослідне завдання студентів з дисципліни «Основи конституційного права та антикорупційного законодавства» виконується у межах годин, відведених для самостійної роботи студента.

Формами виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань студентами денної форми навчання є наукові роботи, практичні завдання.

Тема ІНДЗ у формі науково-дослідної роботи обирається студентом добровільно і закріплюється за студентом викладачем на початку семестру.

Підготовка ІНДЗ у формі науково-дослідної роботи передбачає:

- підбір та опрацювання літератури за темою;
- складання плану роботи (вступ, *перше питання* - розкриття теоретичних аспектів проблеми, *друге питання* - аналіз фактичних та статистичних даних, висновки, список використаної літератури та інформаційних джерел);
- виклад основних ідей та пропозицій автора;
- презентація ІНДЗ на семінарських заняттях (виступ до 5 хвилин).

Виконання ІНДЗ у форм практичного завдання передбачає складання оглядів літератури, підготовку проектів нормативно-правових, правозастосовчих актів та виконання інших завдань. Практичне завдання обирається студентом добровільно або закріплюється за

студентом викладачем протягом семестру і виконується за визначеними вимогами.

1.5.2. Теми індивідуальних завдань

1.5.2.1. Теми науково-дослідних робіт

1. Основні тенденції розвитку конституційного права як галузі права в Україні після здобуття незалежності.
2. Роль і місце конституційного права України в національній правовій системі.
3. Вплив міжнародного права на систему джерел українського конституційного права.
4. Юридична відповідальність за порушення конституційного законодавства України.
5. Конституціоналізм та конституційний лад України: співвідношення понять.
6. Правова охорона Конституції України.
7. Гуманістичні засади конституційного ладу України.
8. Обмеження влади правом як засада конституційного ладу України.
9. Конституційні принципи правового статусу людини і громадянина в Україні.
10. Поняття та функції безпосередньої демократії.
11. Референдум як форма безпосередньої демократії: доцільність та перспективи нормативного регулювання.
12. Державна влада як інститут конституційного права України.
13. Парламентська коаліція та опозиція: особливості правового статусу.
14. Шляхи підвищення ефективності законодавчої діяльності Верховної Ради України.
15. Інститут недоторканості народних депутатів: засади трансформації.
16. Місце та доцільність існування інституту президента в правовій системі України.
17. Інститут імпичменту Президента України: проблеми застосування.
18. Місце Апарату глави держави в системі органів державної влади.
19. Правова природа органу конституційної юрисдикції в Україні.
20. Теоретико-правовий зміст поняття «територіальний устрій».
21. Перспективи реформування територіальної організації влади в Україні.
22. Оптимальна модель адміністративно-територіального устрою України.
23. Функції та соціальне призначення місцевого самоврядування в Україні.
24. Співвідношення власних та делегованих повноважень органів місцевого самоврядування в Україні.
25. Правотворчість органів та посадових осіб місцевого самоврядування в Україні.
26. Основні підходи до розуміння сутності феномену корупції, її характерні ознаки та основні складові.
27. Корупція в адміністративно-правовому розумінні.
28. Категоріально-правова характеристика корупції та корупційного правопорушення, а також правопорушення, пов'язаного з корупцією.
29. Поняття, сутність та принципи державної антикорупційної політики.
30. Концептуальні засади запобігання і протидії корупції.
31. Роль засобів масової інформації у реалізації державної антикорупційної політики.
32. Успішні заходи запобігання та протидії корупції Європейських країн.
33. Антикорупційні стратегії зарубіжних держав, досвід яких може бути запозичений Україною.
34. Стандартні антикорупційні заборони, обмеження і приписи у законодавстві провідних країн світу.
35. Основоположні принципи функціонування антикорупційних систем європейських держав.
36. Особливості антикорупційної стратегії та антикорупційного законодавства США.
37. Закон про хабарництво в публічних організаціях від 1889 року та Закон про запобігання корупції від 1916 року як основа британського кримінального законодавства про корупцію.
38. Директива федерального уряду Німеччини по боротьбі з корупцією в федеральних органах управління.
39. Концептуальні засади діяльності служби «Тракфін» при Міністерстві економіки та фінансів Франції.

40. Процедурні та інституційні антикорупційні заходи уряду Нідерландів.
41. Досвід запобігання та протидії корупції Фінляндії як держави з найвищим антикорупційним рейтингом.
42. Законодавство Японії у сфері протидії корупції.
43. Правовий статус Національного агентства з питань запобігання корупції.
44. Правовий статус Вищого антикорупційного суду.
45. Правовий статус Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Генеральної прокуратури України.
46. Правовий статус Національного антикорупційного бюро України.
47. Поняття і види корупції.
48. Фактори сприяння існуванню та поширенню корупції в Україні.
49. Адміністративно-правові засади участі громадськості у заходах щодо запобігання та протидії корупції.
50. Суб'єкти відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення.
51. Поняття та класифікація заходів запобігання корупції.
52. Характеристика заходів запобігання корупції в Україні.
53. Антикорупційна експертиза проектів нормативно-правових актів як механізм запобігання та протидії корупції.
54. Фінансовий контроль як захід запобігання та протидії корупції.
55. Спеціальна перевірка як захід запобігання корупції.

1.5.2.2. Практичні завдання

1. Пошук, підбір та огляд літературних джерел до конкретних тем, які не вказані у списку рекомендованої літератури.
2. Аналітичний огляд наукових публікацій в періодичних виданнях.
3. Написання наукової роботи та участь у наукових конференціях студентів.
4. Підготовка коментаря до статті Конституції України (доцільним є вибір статей Розділу 2 Конституції України).
5. Підготовка анотації рішень та висновків Конституційного Суду України.
6. Підготовка проекту звернення до Конституційного Суду України.
7. Підготовка звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
8. Складання кросворду на конституційно-правову тематику.

1.5.3. Методичні рекомендації до виконання індивідуальних завдань

Метою виконання творчих наукових та практичних завдань є закріплення і систематизація студентами отриманих знань.

Для виконання індивідуальних завдань студенти повинні використовувати законодавчі та підзаконні акти, інструктивно-методичні матеріали, науково-монографічну літературу, статистичні дані, аналітичну інформацію, а також практику діяльності установ.

Науково-дослідні та практичні індивідуальні завдання виконуються комп'ютерним способом з одностороннім розміщенням тексту на папері формату А4 (210 мм x 297 мм) з дотриманням прийнятих у діловодстві стандартних берегів : лівого – 30 мм, верхнього та нижнього – 20 мм, правого – не менше 10 мм.

Обсяг роботи має забезпечувати належне висвітлення теми і не повинен перевищувати: реферату – 5-7, творчої наукової або практичної роботи – 14-16 сторінок друкованого тексту шрифтом Times New Roman кеглем 14 з півторачним міжрядковим інтервалом.

Робота починається з титульного аркуша. Нумерація аркушів роботи починається з титульного аркуша. Номер на титульному аркуші не проставляється.

Науково-дослідна робота повинні бути структурованим, тобто після титульного аркуша містити: план, вступ, два(три) розділи, висновки, список використаних джерел. Складові частини наукової роботи не обов'язково починати з нового аркуша. Розділи плану роботи формулюються самостійно студентом як найважливіші напрями розкриття її теми.

Нижче списку використаних джерел рукописним способом зазначаються дата виконання наукової роботи і особистий підпис студента.

Виклад роботи подається за наведеним нижче порядком.

ПЛАН

		Стор.
	Вступ	- 2
1.	Назва першого розділу	- 3
2.	Назва другого розділу	- 7
	Висновки	- 13
	Список використаних джерел	- 14

Титульний аркуш наукової роботи оформлюється за зразком 1.

Зразок 1

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА
ФАКУЛЬТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ЕКОНОМІКИ
Кафедра конституційного, адміністративного та фінансового права**

**Навчальна дисципліна:
Основи конституційного права та
антикорупційного законодавства**

**НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА
на тему:**

Виконав:
**Галицький
Дмитро Ярославович,**
студент 1 курсу
факультету управління та економіки

Перевірила:
**Рижук
Ірина Володимирівна,**
кандидат юридичних наук, доцент кафедри

**Хмельницький
2024**

Титульний аркуш практичного завдання оформлюється за зразком для науково-дослідної роботи із зазначенням виду виконаного завдання.

Оцінювання результатів виконання науково-дослідних та практичних завдань здійснюється відповідно до чинної в університеті системи оцінювання знань шляхом нарахування балів.

1.6. Підсумковий контроль

Підсумковий семестровий контроль проводиться у формі екзамену.

1.6.1. Питання для підсумкового контролю

1. Поняття, предмет та метод конституційного права України як галузі права.
2. Конституційно-правові інститути: поняття, види.
3. Конституційно-правові норми: поняття, загальні та особливі ознаки, класифікація конституційно-правових норм.
4. Джерела конституційного права України: поняття, ознаки, система.
5. Конституційно-правові відносини: поняття, особливості, склад, види.
6. Конституційно-правова відповідальність: поняття, ознаки, підстави, санкції.
7. Поняття, предмет, основні етапи розвитку науки конституційного права України.
8. Методологія науки конституційного права України.

9. Поняття та сутність конституції. Конституція юридична та фактична, формальна та матеріальна.
10. Класифікація конституцій, їх форма та структура. Класифікаційні ознаки Конституції України.
11. Функції конституції. Юридичні властивості Конституції України.
12. Структура та зміст Конституції України. Об'єкт та межі конституційного регулювання.
13. Етапи розробки, прийняття та дії Конституції України 1996 року.
14. Реалізація Конституції України: поняття та форми.
15. Тлумачення Конституції України.
16. Правова охорона Конституції України: поняття, суб'єкти здійснення, елементи.
17. Порядок внесення змін до Конституції України.
18. Поняття громадянства України та принципи громадянства України.
19. Підстави набуття громадянства України. Зміна громадянства дітей.
20. Прийняття до громадянства України як одна з підстав набуття громадянства: поняття, умови.
21. Підстави припинення громадянства України.
22. Повноваження державних органів, які беруть участь у вирішенні питань громадянства.
23. Правовий режим іноземців та осіб без громадянства в Україні. Категорії іноземців та осіб без громадянства, що перебувають на території України.
24. Основні права та свободи та обов'язки іноземців та осіб без громадянства в Україні.
25. Поняття біженців. Поняття осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту.
26. Відмежування статусу біженців від статусу внутрішньо переміщених осіб.
27. Поняття прав та свобод людини і громадянина. Конституційні права і свободи. Права людини і права громадянина: співвідношення понять.
28. Система конституційних прав та свобод людини і громадянина: поняття та критерії класифікації.
29. Загальна характеристика конституційних прав та свобод людини і громадянина:
30. особистих (громадянських) прав та свобод;
31. політичних прав та свобод;
32. економічних і соціальних прав та свобод
33. культурних і екологічних прав та свобод.
34. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: поняття, види.
35. Гарантії прав та свобод людини і громадянина: поняття, види.
36. Конституційні гарантії прав та свобод людини і громадянина в Україні.
37. Організаційно-правовий механізм забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина в Україні.
38. Правовий статус та форми діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
39. Поняття, юридична природа та правове регулювання місцевого самоврядування в Україні.
40. Поняття територіальної громади. Форми безпосереднього волевиявлення територіальної громади.
41. Правовий статус місцевих рад.
42. Правовий статус сільських, селищних, міських голів, старост.
43. Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад.
44. Правовий статус депутатів місцевих рад.
45. Служба в органах місцевого самоврядування.
46. Відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Гарантії та захист прав місцевого самоврядування.
47. Місце та роль інституту глави держави в правовій системі України.
48. Загальні положення конституційно-правового статусу Президента України.
49. Повноваження Президента України. Правовий статус Ради національної безпеки і оборони України.

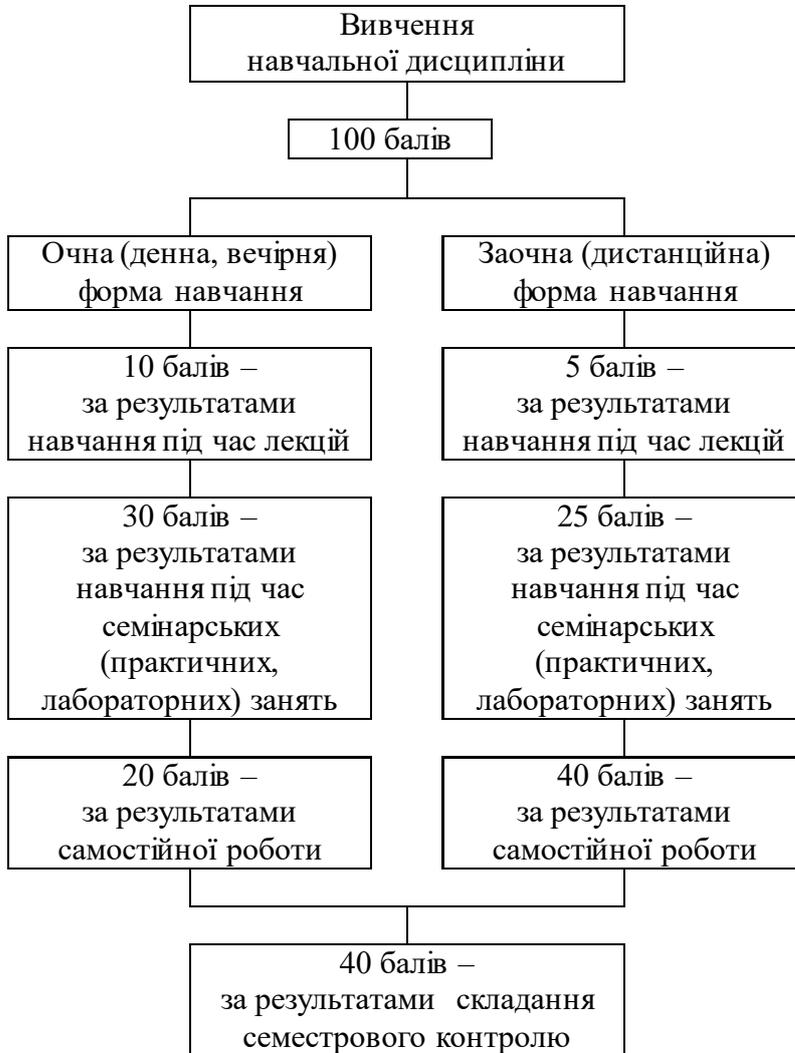
50. Припинення повноважень Президента України. Підстави та порядок дострокового припинення повноважень Президента України.
51. Особлива процедура усунення Президента України з поста (імпичмент).
52. Акти Президента України: форми, порядок внесення, підписання, оприлюднення та набрання ними чинності. Інститут контрастигування.
53. Поняття, ознаки виконавчої влади та система її органів в Україні.
54. Склад та порядок формування Кабінету Міністрів України.
55. Припинення повноважень Кабінету Міністрів України.
56. Повноваження Кабінету Міністрів України.
57. Організація діяльності Кабінету Міністрів України. Прем'єр-міністр України.
58. Акти Кабінету Міністрів України: поняття, види, підготовка, прийняття та набрання чинності.
59. Центральні органи виконавчої влади в Україні: система, порядок утворення та повноваження.
60. Місцеві органи виконавчої влади в Україні: система, порядок утворення та повноваження.
61. Поняття та соціальне призначення судової влади. Ознаки та функції судової влади в Україні
62. Конституційні засади та система судоустрою в Україні.
63. Конституційні засади здійснення судочинства в Україні.
64. Верховний Суд: правовий статус та організації роботи.
65. Конституційно-правовий статус суддів в Україні.
66. Загальні положення конституційно-правового статусу Верховної Ради України.
67. Функції та повноваження Верховної Ради України.
68. Структура Верховної Ради України. Порядок формування, припинення діяльності органів та посадових осіб Верховної Ради України.
69. Конституційно-правовий статус народного депутата України.
70. Організація роботи Верховної Ради України.
71. Законодавча процедура.
72. Апарат глави держави. Правовий статус Офісу Президента України.
73. Корупція: поняття, причини виникнення.
74. Види корупції
75. Загальна характеристика нормативно-правових актів в сфері запобігання корупції
76. Національне законодавство у сфері запобігання корупції
77. Міжнародне законодавство у сфері запобігання корупції
78. Загальні положення про конфлікт інтересів
79. Окремі види обмежень, пов'язаних із конфліктом інтересів
80. Обмеження, пов'язані із отриманням подарунків
81. Обмеження, пов'язані із сумісництвом та суміщенням
82. Обмеження щодо спільної роботи близьких осіб
83. Система органів запобігання корупції в Україні
84. Національне агентство з питань запобігання корупції як спеціально уповноважений орган у сфері запобігання корупції
85. Національне антикорупційного бюро як спеціально уповноважений орган у сфері запобігання корупції
86. Юридична відповідальність за корупційні правопорушення та правопорушення, пов'язані з корупцією
87. Роль інституту викривачів у запобігання та протидії корупції
88. Поняття «викривач» відповідно до національного законодавства
89. Мета заохочення та формування культури повідомлення викривача
90. Права та гарантії захисту викривачів
91. Канали для повідомлень про можливі факти корупційних правопорушень

1.6.2. Приклад екзаменаційного білету

1. Конституційно-правові норми: поняття, ознаки, види.
2. Поняття та види гарантій прав та свобод людини і громадянина.
3. Мета заохочення та формування культури повідомлення викривача

2. Схема нарахування балів

Нарахування балів студентам з навчальної дисципліни здійснюється відповідно до такої схеми:



2.1. Поточний контроль

2.1.1.Обсяг балів, здобутих студентом під час лекцій з навчальної дисципліни, обчислюється у пропорційному співвідношенні кількості відвіданих лекцій і кількості лекцій, передбачених навчальним планом, і визначається згідно з додатками 1 і 2 до «Положенням про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова».

З дисципліни «Основи конституційного права та антикорупційного законодавства» передбачено проведення 8 лекційних занять за денною формою навчання.

Отже, студент може набрати під час лекцій таку кількість балів:

№ з/п	Форма навчання	Кількість лекцій за планом	Кількість відвіданих лекцій							
			1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Денна	8	1,25	2,50	3,75	5	6.25	7.5	8.75	10

2.1.2. За результатами семінарського заняття кожному студенту до відповідного документа обліку успішності виставляється кількість балів від 0 до 5 числом, кратним 0,5, яку він отримав протягом заняття.

2.1.3. Бали, які виставляються студентам під час проведення семінарських занять визначають та обраховуються відповідно до критеріїв оцінювання, що закріпленні «Положенням про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова».

2.1.4. Приймання (перевірка, захист) завдань, винесених на самостійну роботу студентів, здійснюється під час проведення семінарських занять та/або індивідуальних консультацій з навчальної дисципліни протягом семестру.

Розподіл кількості балів в межах максимально можливої кількості балів за самостійну роботу студентів, наведено у таблиці:

8 тем	Номер теми								Усього балів	
	1	2	3	4	5	6	7	8		
Максимальна кількість балів за самостійну роботу	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5	20

2.1.5. Виконання додаткових індивідуальних завдань у форм науково-дослідних, практичних завдань, тез доповідей здійснюються студентами самостійно з одержанням необхідних консультацій або під керівництвом науково-педагогічних працівників.

2.2. Семестровий контроль

2.2.1. На семестровий контроль з кожної навчальної дисципліни відводиться 30 балів.

2.2.2. Підсумовування балів за результатами вивчення навчальної дисципліни здійснюється після складання семестрового контролю.

2.2.3. Семестрова оцінка з навчальної дисципліни обчислюється шляхом додавання набраних студентом балів з поточного та семестрового контролю, а також додаткових балів. Семестрова оцінка виставляється у відомості обліку успішності та індивідуальному навчальному плані студента, при чому вона не може перевищувати 100 балів.

2.2.4. У разі отримання за результатами вивчення навчальної дисципліни (поточного і підсумкового контролю) 34 або менше балів (оцінка F за шкалою ЄКТС) студент зобов'язаний повторно вивчити дисципліну в наступному навчальному періоді.

2.2.5. У разі отримання за результатами вивчення навчальної дисципліни (поточного і підсумкового контролю) 35-59 балів (оцінка FX за шкалою ЄКТС) студент має право повторно пройти підсумковий контроль в порядку, визначеному «Положенням про організацію освітнього процесу в Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова».

3. Рекомендовані джерела

3.1. Джерела до всіх тем навчальної дисципліни

1. Акт проголошення незалежності України від 24.08.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. №38. Ст. 502.
2. Бисага Ю. М. та інш. Конституційно-процесуальне право України. Ужгородський національний ун-т. Інститут держави і права країн Європи. Ужгород : Ліра, 2008. 307с.
3. Декларація про державний суверенітет від 16.07.1990 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.
4. Конституційне право України. Академічний курс: підручник для студ. вищих навч. зак.: У 2 т. / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / заг. ред. Ю.С. Шемшученко. Т. 2. К.: ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2008. 800с.
5. Конституційне право України: підручник. Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого / В.П. Колісник (ред.), Ю.Г. Барабаш (ред.). Х.: Право, 2010. 415 с.
6. Конституція України : наук.-практ. комент. / Нац. акад. правов. наук України; редкол.: В. Я. Тацій та ін. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2011. 1128 с.
7. Конституція України від 28.06.1996 р. зі змінами. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. *Законодавство України*. URL:<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
8. Конституція України: Текст Основного Закону з офіц. тлумаченнями Конституційного Суду. Огляд і коментарі / НАН України. К. : Наукова думка, 2006. 210 с.
9. Кравченко В. В. Конституційне право України: навч. посібник. 4-е вид. К.: Атіка, 2007. 568 с.
10. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України. Академічний курс: підручник для студ. вищих навч. закл.: У 2 т. / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького / ред. В. Ф. Погорілко Т.1. К. : ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2006. 544 с.
11. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник. 4-те вид., переробл. та доопр.. К.: Видавництво «Ліра-К», 2012. 576 с.
12. Практикум з Конституційного права: навчальний посібник / кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., проф. Л. Р. Наливайко. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 604 с.
13. Скрипнюк О. В. Конституційне право України: підручник / Нац. ун-т «Острозька акад.», Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. К. : Ін Юре, 2010. 672 с.
14. Совгіря О. В. Конституційно-процесуальне право України: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2010. 536 с.
15. Совгіря О.В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 556 с.
16. Федоренко В. Л. Конституційне право України: підручник. Київ : НАДУ, 2016. 616 с.

3.2. Джерела до конкретних тем навчальної дисципліни

Тема 1.

Конституційне право України як галузь права, наука та навчальна дисципліна

1. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права: монографія. Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого. Х. : Право, 2008. 220 с.
2. Батанова Н. М. Історичні витоки інституту конституційно-правової відповідальності. *Правова держава*. 2015. Вип. 26. С. 225-235.
3. Батанова Н. М. Конституційно-правова відповідальність: питання теорії. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія : Право. 2011. Вип. 1. С. 35-44.
4. Данилюк Ю. В. Конституційні правовідносини в Україні: питання теорії та практики. Київ: Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2015. 190 с.
5. Данилюк Ю. В. Суб'єкти конституційно-правових відносин: проблемні питання. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2013. № 4. С. 39-44.
6. Єзеров А. А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: монографія.

- Одеська національна юридична академія. О. : Юридична література, 2008. 240с.
7. Кравцова З. С. Поняття і теоретико-методологічна характеристика механізму конституційно-правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 66-74.
 8. Литвиненко І. Л. До питання інституціоналізації конституційно-правової відповідальності як окремого виду юридичної відповідальності: Тези на Міжнародній науковій конференції «Вісімнадцяті осінні юридичні читання», 25-26.10.2019 р. м. Хмельницький ХУУП.
 9. Марцеляк О. В. Роль науки конституційного права в конституціоналізації правової системи України. *Право України*. 2016. № 6. С. 79-87.
 10. Наливайко Л. Р. Конституційно-правова відповідальність: критерії класифікації та види. *Віче*. 1999. №10. С.25-32.
 11. Наливайко Л. Р. Теоретичні аспекти конституційного делікту. *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. К., 2001. Вип. 13. С.3-8.
 12. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Об'єкти конституційного права України: поняття, ознаки та види. *Право України*. 2004. №2. С. 9-15.
 13. Погорілко В. Ф., Шемшученко Ю. С. Система конституційного права як галузі права, юридичної науки та навчальної дисципліни. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. №2 №3. С. 213-223.
 14. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності: Указ Президента України від 10.06.1997 р. *Офіційний вісник України*. 1997. № 24. Ст. 11.
 15. Селіванов А. О. Теорія і практика застосування конституційного права України. Київ : Логос, 2016. 174 с.
 16. Скрипнюк О. В. Конституційне право і теорія конституційного права України: теоретико-методологічні проблеми. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2. С. 108-114.
 17. Федоренко В. Л. Система конституційного права: поняття, структура, взаємозв'язок зі системою конституційного законодавства. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 1. С. 27-36.
 18. Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти: монографія. К. : Ліра-К., 2009. 580 с.
 19. Цоклан В. І., Федоренко В. Л. Система джерел сучасного конституційного права України: монографія. К. : Видавництво «Ліра-К», 2009. 404 с.
 20. Шаповал В. М. Особливості конституційної правосуб'єктності. *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. К., 2001. Вип. 13. С. 99-103.
 21. Шаповал В. М. Феномен конституційного права. Київ : Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2017. 422 с.

Тема 2.

Основи вчення про Конституцію України

1. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. Харків: Право, 2018. 383 с.
2. Грабчук Я. І. Основні підходи до визначення поняття правової охорони Конституції України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 49. Том І. 2017. С. 66-69.
3. Гультай М. М. Історичні витоки вітчизняного конституціоналізму; звичаї, традиції, пам'ятки права та філософські концепції. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 239 с.
4. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність: Зб. / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького / відп.ред. Ю.С. Шемшученко, упоряд. І.О. Кресіна. 2.вид. К., 2006. 310 с.
5. Конституційний договір між Президентом України і Верховною Радою України про основні засади організації та функціонування державної влади та місцевого

- самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. №18. Ст. 133.
6. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2010. 560 с.
 7. Крусян А. Р. Конституція в науково-практичній парадигмі сучасного українського конституціоналізму (у контексті актуальних питань конституційних перетворень). *Право України*. 2016. № 6. С. 70-78.
 8. Лунь З. І. До питання про поняття та систему правової охорони Конституції. *Jurisprudentia – Інтернет-видання «Юриспруденція on-Line»*. URL: <http://www.lawyer.org.ua>.
 9. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Поняття та юридичні властивості Конституції України. *Право України*. 2006. №11. С. 4-9.
 10. Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21.02.2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 19. Ст. 583.
 11. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>
 12. Про прийняття Конституції України і введення її в дію: Закон України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 142.
 13. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України / В. Ф. Погорілко (відп.ред.). К. : А.С.К., 2003. 650 с. (Серія "Нормативні документи та коментарі").
 14. Слідченко І. Д. Тлумачення конституції: питання теорії і практики в контексті світового досвіду. О.: Фенікс, 2003. 234 с.
 15. Стецюк П. Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму. Частина перша: посібник для студентів. Львів: Астролябія, 2003. 232 с.
 16. Стецюк П. Б. Про дефініцію категорії «конституціоналізм». *Jurisprudentia – Інтернет-видання «Юриспруденція on-Line»*. URL: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=582>.
 17. Стрижак А. А. Конституція України в актах Конституційного Суду України: аналітичний огляд та коментар. К.: Ін Юре, 2010. 631 с.
 18. У справі за конституційним зверненням Барабаша Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення частини п'ятої статті 94 та статті 160 Конституції України (справа про набуття чинності Конституцією України): Рішення Конституційного Суду України від 3.10.1997 р. № 4-зп. *Офіційний вісник України*. 1997. № 42. Ст. 59.
 19. У справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України): Рішення Конституційного Суду України від 30.09.2010 р. № 20-рп/2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1, 77. Ст. 2597.
 20. Шаповал В. М. Корнєєв А. В. Історія Основного Закону (конституційний процес в Україні у 1990–1996). Х.: Фолю, 2011. 111 с.
 21. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: монографія. К. : Юрінком Інтер, 2005. 560с.

Тема 3.

Основи конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні

1. Бедрій Р. Конституційно-правові основи громадянства України: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. 164 с.
2. Бондаренко Н. О. Конституційно-правовий статус особи: теоретико-практичні засади. *Форум права*. 2016. № 4. С. 35–40
3. Бритченко С. Громадянство України: тенденції і перспективи. Урядовий кур'єр. 2004. № 146. С. 7.
4. Іванчо В. І. Конституційно-правовий статус іноземців в Україні та країнах ЄС: порівняльний аналіз: монографія / ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т». Ужгород: Гельветика, 2016. 199 с.

5. Капінус О. Я. Державне регулювання внутрішньої вимушеної міграції: понятійно-категоріальний апарат. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 3. С. 17-25.
6. Крахмальова К. О. Проблема визначення поняття «внутрішньо переміщені особи» в юридичній науці. *Держава і право*. Юридичні науки: зб. наук. пр. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юридична думка, 2015. Вип.67. С.137-145.
7. Лушпійко Ю. Конституційно-правовий статус біженців та внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 188-193.
8. Мартинюк Ю. М. Порядок набуття статусу біженця за українським законодавством *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 72-76.
9. Механізм захисту прав біженців та шукачів притулку: міжнародний та національний рівні: навч. посіб. / М. В. Савчин, В. В. Навроцький, М. В. Менджул; Закарпат. держ. ун-т, Карпат. агент. прав людини «Вестед», Юрид. клініка «Альтернатива». Ужгород: Вид-во О. Гаркуші, 2007. 239 с.
10. Москаль Г. Г. Правовий статус закордонних українців: наук.–практ. посіб. К.: ВІК, 2004. 118 с.
11. Нечипорук К. О. Поняття конституційно-правового статусу закордонних українців та його ознаки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2016. №6-2. Том 1. С.43-53.
12. Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України»: Указ Президента України від 27.03.2001 р. в ред. від 27.06.2006 р. *Офіційний вісник України*. 2006. №26. Ст. 1875.
13. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8.07.2011 р. *Офіційний вісник України*. 2011. № 59. Ст. 2347.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства: Закон України від 06.10.2015 р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 88. Ст. 2919.
15. Про встановлення квоти імміграції на 2019 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.02.2019 р. № 114-р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114-2019-%D1%80>
16. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 р. *Офіційний вісник України*. 2001. №9. Ст.342.
17. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 36. Ст. 957.
18. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8.09.2005 р. *Офіційний вісник України*. 2005. №40. Ст. 2536.
19. Про закордонних українців: Закон України від 04.03.2004 р. в ред. від 09.02.2012 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15>.
20. Про затвердження Інструкції про примусове повернення і примусове видворення з України іноземців та осіб без громадянства: Наказ Міністерства внутрішніх справ, Адміністрації державної прикордонної служби, Служби безпеки України від 23.04.2012 р. *Офіційний вісник України*. 2012. №42. Ст. 1633.
21. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08 2014 р. № 360 *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014-%D0%BF>
22. Про затвердження Порядку продовження строку перебування та продовження або скорочення строку тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства на території України: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.02.2012 р. № 150 *Офіційний вісник України*. 2012. № 17. Ст. 612.
23. Про імміграцію: Закон України від 7.06.2001 р. *Офіційний вісник України*. 2001. №27. Ст. 1198.
24. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України: Закон України від 21.01.1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. №18. Ст. 101.

25. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 р. *Офіційний вісник України*. 2011. №83. Ст.3014.
26. Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців: Закон України від 10.01.2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. №17. Ст. 118.
27. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. *Офіційний вісник України*. 2004. №1. Ст.4.
28. Рубач Л. Громадянство: набуття та припинення. Центр правових досліджень Фурси. К., 2006. 68 с.
29. Свящук А. Л. Проблеми прав біженців та виклики сучасності: навч. посіб. Харків: 2018. 324 с.
30. Суржинський М. І. Щодо поняття громадянства: теоретичний аспект. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 4. С. 96-101.

Тема 4.

Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні

1. Білоскурська О. В. Конституційний обов'язок додержуватися Конституції України та законів України: монографія. Чернівці: Книги-XXI, 2011. 200 с.
2. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. та додаткові протоколи, рат. Законом України від 17.07.1997 р. *Офіційний вісник України*. 2006. №32. Ст. 2371.
3. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 2003. №3.
4. Кириченко Ю. В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду. М-во освіти і науки України, Запоріж. нац. техн. ун-т. Київ : Центр учб. літ., 2017. 538 с.
5. Кожан В. В. Щодо питання про поняття особистих прав людини. *Право і суспільство*. 2015. № 6. С. 19–22.
6. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 332 с.
7. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України / Ю. С. Шемшученко (ред.). К.: Юридична думка, 2008. 251 с.
8. Литвиненко І. Л. До питання класифікації конституційних прав та свобод людини і громадянина. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2007. № 2. С.55-63.
9. Мартинюк Р. С. Теорія прав людини. Навчальний посібник. Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. 218 с.
10. Марцеляк О. В. Інститут омбудсмана: теорія і практика : монографія. Нац. ун-т внутр. справ. Х., 2004. 448 с.
11. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966р. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2002. №1.
12. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966р. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2002. №2.
13. Моткова О. До питання реалізації прав людини на основі норм Конституції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 139-142.
14. Нелін О. І. Конституційний механізм захисту основних прав і свобод людини і громадянина в правовій доктрині України. *Юридична Україна*. 2016. № 5-6. С. 9-14.
15. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
16. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України) : навч. посібник. К., 2013. 376 с.
17. Права человека: учебник для вузов / Отв. ред. чл.-корр. РАН, д.ю.н. Е.А. Лукашева. М.: НОРМА, 2003. 573 с.

18. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12.12.1991 р. в ред. від 18.02.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12>
19. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України в ред. від 04.04.2006 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>
20. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>
21. Про оборону України: Закон України від 6.12.1991 р. в ред. від 5.10.2000 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>
22. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 78. Ст. 2392.
23. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>
24. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 р. *Офіційний вісник України*. 2004. №1. Ст. 4.
25. Про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. *Щорічні та спеціальні доповіді*. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/docs/presentations/>
26. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. №20. Ст. 99.
27. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення. К.: Логос, 2006. 416 с.
28. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навч. посібник. К.: Атіка, 2004. 464 с.
29. Троян Я. Інститут забезпечення конституційних прав і свобод: поняття, основні ознаки. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 6. С. 210-215.

Тема 5.

Конституційно-правовий статус органів державної влади

1. Вакарова О. В. Конституційно-правовий статус прокуратури України в контексті конституційної реформи. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 6. Т. 4. С. 33-39.
2. Журавський В. С. Український парламентаризм на сучасному етапі: теоретико-правовий аспект: моногр. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 248 с.
3. Законотворчість. Конституційні засади законотворчої діяльності / О. В. Богачова, В. О. Зайчук, О. Л. Копиленко, С. В. Шевчук. К., 2005. 162 с.
4. Історія українського парламентаризму. Від допарламентських форм організації політичного життя до сьогодення / Ін-т історії НАН України; голова редкол. В. М. Литвин. К.: Дніпро, 2010. Т. 1–3.
5. Кобрин В. С. Поняття та зміст конституційно-правового статусу Прем'єр-міністра України. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. 2016. № 837. С. 131-136.
6. Копиленко О.Л., Богачова О.В. Законотворчість і законодавство: хрестоматія. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2011. 904 с.
7. Косова Е.В. Рахункова палата України: еволюція правового статусу. Молодий вчений. 2016 р. № 6 (33). С.243-246.
8. Литвиненко І. Л. До питання вдосконалення законотворчого процесу в Україні. *Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2016. № 3. С.410 – 412.
9. Лінецький С. В. С. Контрольні повноваження комітетів Верховної Ради України: правове регулювання та проблеми реалізації. К., 2015. 48. URL: https://radaprogram.org/sites/default/files/publications/kontr_povnov_vr.pdf
10. Лінецький С. В., Крижанівський В. П. Законотворчість: Коментар до Регламенту Верховної Ради України. К.: К.І.С., 2015. 730 с.
11. Майданник О. О. Поняття і сутність парламентського контролю. *Право України*. 2004. №10. С. 12-15.

12. Омельченко Н. А. Конституційно-правові основи законодавчої функції Верховної Ради України. *Адвокат*. 2005. № 5. С. 9-11.
13. Ославський М. І. Виконавча влада в Україні: організаційно-правові засади: навч. посіб. К.: Знання, 2009. 216 с.
14. Парламентське право України: навч. посібник / Харківський національний ун-т внутрішніх справ / О.Н. Ярмиш (ред.). Х.: ХНУВС, 2007. 498 с.
15. Плеханов Д. О., Светликова О. В. Основні напрями та законодавча база реформування судової влади в Україні. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Державне управління. 2017. Т. 305, Вип. 293. С. 92-95.
16. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. Законодавство України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
17. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 р. Офіційний вісник України. 2017. № 4. Ст. 107.
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з метою приведення у відповідність із Законом України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України»: Закон України від 18.12.2019 р. *Законодавство України*. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/388-20#n24>
19. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 р. Офіційний вісник України. 2006. № 1-2. Ст. 13.
20. Про заснування поста Президента УРСР і внесення змін до Конституції УРСР: Закон України від 05.07.1991 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 33. Ст. 445.
21. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1.11.1996 р. № 9. Законодавство України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>
22. Про затвердження Положення про Секретаріат Кабінету Міністрів України: Постанова КМУ від 12.08.2009 р. Офіційний вісник України. 2009. № 61. Ст. 2164.
23. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України: Постанова КМУ від 18.07.2007 р. в ред. 09.11.2011 р. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF>
24. Про затвердження рекомендаційних переліків структурних підрозділів обласної, Київської та Севастопольської міської, районної, районної в м.м. Києві та Севастополі державних адміністрацій: Постанова КМУ від 18.04.2012 р. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/606-2012-%D0%BF>
25. Про затвердження Типового положення про територіальні органи міністерства та іншого центрального органу виконавчої влади: Постанова КМУ від 25.05.2011 р. Офіційний вісник України. 2011. №41. Ст.1677.
26. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 р. *Законодавство України*. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18>
27. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 04.04.1995 р. в ред. від 22.12.2005 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0>
28. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9.04.1999 р. Законодавство України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>
29. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 р. Законодавство України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF>
30. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. Законодавство України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
31. Про Рахункову палату: Закон України 02.07.2015 р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 63. Ст. 2074.
32. Про статус народного депутата України: Закон України від 17.11.1992 р. (в ред. від 22.03.2001 р.) *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>
33. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. *Законодавство України*. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

34. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 р. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>
35. Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>
36. Рижук І. В. Становлення та розвиток інституту конституційно-правової відповідальності парламентаріїв в Україні. *Університетські наукові записки: Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2013. № 4 (48). С. 42-48.
37. Руденко М. Прокуратура України у правозахисній системі держави: теоретичні та практичні аспекти. *Право України*. 2004. № 6. С. 6-8.
38. Словська І. Є. Конституційно-правовий статус парламенту – Верховної Ради України: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2013. 268 с.
39. Совгіря О. В. Конституційно-правовий статус Кабінету Міністрів України: сучасний стан та тенденції розвитку: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2012. 464 с.
40. Судові та правоохоронні органи України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. Нац. акад. прав. наук України В. Т. Нора; Львів. нац. ун-т ім. І. К.: Ін Юре, 2010. 237 с.
41. Теліпко В. Е. Парламентське право: академ.: підручник. К.: Центр учб. л-ри, 2011. 664 с.
42. Чебан В. М. Судові та правоохоронні органи України: навч.-метод. забезпечення курсу / В. М. Чебан, А. С. Цибуляк-Кустевич. Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці: Рута, 2007. 68 с.
43. Чикурлій С. О. Конституційно-правове регулювання системи органів виконавчої влади України. Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 19. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. С.219-225.
44. Шаповал В. М. Виконавча влада (теоретичний і конституційний аспекти) К., 2016. 82 с.
45. Шаповал В. М. Виконавча влада в Україні в контексті форми державного правління. Центр політико-правових реформ. URL: <https://www.pravo.org.ua/ua/news/20871343>
46. Ющик О. І. Конституційні основи розвитку законодавства України: навч. посіб. / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Київ. ін-т права. Київ: Юрид. думка, 2015. 155 с.
47. Ярова Л. В., Матвеевський О. В. Організація судових та правоохоронних органів України. Фенікс. 2018. 428 с.

Тема 6.

Місцеве самоврядування в Україні

1. Абасов Г. Г. Гарантії прав місцевого самоврядування в Україні: актуальні проблеми теорії та практики: монографія / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К.: Юрид. думка, 2011. 248 с.
2. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики: монографія / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К.: Юридична думка, 2010. 653 с.
3. Батанов О. В. Конституційно-правовий статус територіальної громади в Україні: монографія. К.: Ін Юре, 2003. 512 с.
4. Делія Ю. В. Юридична відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування. *Право України*. 2003. № 10. С.29-32.
5. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / О. М. Бориславська [та ін.]; Центр політико-правов. реформ. К.: ФОП Москаленко О. М., 2012. 212 с.
6. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р., ратифікована Законом України від 15.07.1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 38. Ст. 249.
7. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Державне будівництво і місцеве самоврядування: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2000. 304 с.
8. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2014 р. № 333-р Офіційний вісник України. 2014. №30. Ст. 831.
9. Кравченко В. В. Пітцик М. В. Муніципальне право України: навчю посібник / В.В. Кравченко, М.В. Пітцик. К.: Атіка, 2003. 672 с.

10. Лазор О. Д. Лазор О. Я. Служба в органах місцевого самоврядування: навч. посібник (Коментар до закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування»). К.: Дакор, 2005. 368 с.
11. Любченко П. М., Семко С. О. Організаційні форми роботи представницьких органів місцевого самоврядування: монографія / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х.: Право, 2012. 216 с.
12. Любченко П. М. Муніципальне право: підручник. Харків: Право, 2019. 512 с.
13. Мішина Н. В. Конституційно-правове регулювання діяльності органів самоорганізації населення: порівняльно-правове дослідження: монографія. Одеська національна юридична академія. О.: Друкарський дім, 2009. 298с.
14. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування: URL: <http://decentralization.gov.ua/uploads/library/>
15. Муніципальне право України : навч. посіб. / Ю. М. Бисага, О. Я. Рогач, А. В. Бачинська / Ужгородський національний ун-т. Інститут держави і права країн Європи. Вид. 2-е, переробл. та доп. Ужгород: Ліра, 2008. 440 с.
16. Муніципальне право України: підручник/ Кол. авт.; За ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. К.: Юрінком Інтер, 2006. 592 с.
17. Настільна книга старости об'єднаної територіальної громади. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2018. 234 с.
18. Нормотворчість органів місцевого самоврядування / Богачова О.В., Візров Б. Й. та ін. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2011. 250 с.
19. Падалко Г. В. Теорія служби в органах місцевого самоврядування в Україні: муніципально-правове дослідження: монографія. Х.: Право, 2012. 288 с.
20. Пилипишин П. Б. Поняття конституційно-правової відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2011. № 3. С. 32-38
21. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 18. Ст. 471.
22. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>
23. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2001 р. *Офіційний вісник України*. 2001. № 32. Ст. 1449.
24. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 7.06.2001 р. *Офіційний вісник України*. 2001. №26. Ст.1151.
25. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 60. Ст. 1638.
26. Про статус депутатів місцевих рад: Закон України від 11.07.2002 р. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15>
27. Соляник К. Є. Виконавчі органи місцевих рад в Україні: правовий статус і організація роботи: монографія. Х.: Крок, 2004. 255 с.
28. Статут територіальної громади міста Хмельницького в ред. від 31.05.2017 р. URL: <https://khm.gov.ua/uk/content/statut-terytorialnoyi-gromady-m-hmelnyckogo>
29. У справі за конституційним поданням Президента України та конституційним поданням 56 народних (справа про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті Києві): Рішення Конституційного Суду України від 23.12.2003 р. № 21-рп/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-03/ed20121107>
30. Чернецька О. В. Конституційно-правовий статус депутатів місцевих рад за законодавством України : монографія. К. : Скіф; КНТ, 2008. 141 с.

Тема 7.

Загальна характеристика правових засад запобігання корупції в Україні

1. Алфьоров С. До питання відповідальності працівника ОВС для реалізації загального механізму протидії корупції в органах внутрішніх справ. *Публічне право*. 2011. № 3. С. 59-64.

2. Бережной А.В. Удосконалення взаємодії органів внутрішніх справ з іншими суб'єктами боротьби з корупцією. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 8. Ч. 3. С. 23-29.
3. Білицький Б.М. Удосконалення взаємодії органів внутрішніх справ та громадських організацій у протидії корупції. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 8. Ч. 3. С. 29-34.
4. Богачук І. Сучасні тенденції та проблеми становлення політико-управлінської еліти України: шлях від традицій до модернізації. *Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. ОРІДУ* / [голов. ред М. М. Іжа]. Одеса, 2010. Вип. 2 (42). С. 22-25.
5. Бусол О. Ю. Щодо корупційних проявів та стану боротьби з корупцією в органах внутрішніх справ України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 2. Ч. 2. С. 241-251.
6. Васильєв Г. І., Долженков О. Ф. Корупція як складова інфраструктури організованої злочинності. *Міжнародний науковий збірник* / За ред. А.І. Комарової, М.О. Потебенька, В.П. Пустовойтенка та ін. К., Надрук. друкарськ. відділом наук.-дослід. ін-ту «Проблеми людини», 2001. Т. 22. С. 63-66.
7. Вашенко С.В. Суб'єкт відповідальності за корупційні правопорушення в Законі України «Про засади запобігання та протидії корупції». *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2010. № 2. С. 70-78.
8. Виявлення слідчими органів внутрішніх справ корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією : Метод. рекомендації за матеріалами УМВС України в Дніпропетровській області. Дніпропетровськ : Дніпропетр. юрид. ін-т МВС України, 2001. 36 с.
9. Гадойбоев С.А. Поняття та причини корупції серед особового складу органів внутрішніх справ України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2002. № 5. К. : Національна академія внутрішніх справ України, 1996. С. 36-43.
10. Гарашук В. Категоріально-правова характеристика корупції: визначення понять «корупційне правопорушення» та «корупційний злочин». *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 3. С. 254-265.
11. Глушко Є.В. Протидія корупції на сучасному етапі розвитку українського суспільства. *Журнал східноєвропейського суспільства*. 2013. № 1. С.78-82.
12. Горган О.Л. Історичні аспекти боротьби з корупцією в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. №2. С.277-280.
13. Жуков Р.Б. Співробітник органів внутрішніх справ як суб'єкт відповідальності за корупційні правопорушення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 1. С. 215-220.
14. Клименко Д. Політична корупція в системі державного управління України: зміст наукової проблеми. *Ефективність державного управління : зб. наук. пр. / за заг. ред. В. С. Загорського, А. В. Ліпенцева*. Львів, 2010. Вип. 23. С. 94-102.
15. Коваленко В. В. Корупція: історична ретроспектива поширення та пріоритети запобігання. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3. С. 3-10.
16. Корж В. Електоральна корупція в Україні: проблеми теорії, законодавства і практики. *Вибори та демократія*. 2010. № 2-3. С. 24-28.
17. Костенко О.М. Про модернізацію протидії корупційній злочинності в Україні (концепція «активної юстиції» у протидії корупції). *Правова держава*. 2010. Вип. 21. 2010. С. 330-335.
18. Кращі приклади з практики проекту «Сприяння активній участі громадян у протидії корупції в Україні «Гідна Україна» : [посіб.]. К., 2009. 98 с.
19. Лавренюк Ю.Ф. Роль і місце громадських організацій при розв'язанні проблем запобігання корупції у сфері місцевого самоврядування України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2010. № 2. С. 93-101.
20. Лазаренко С. Ж. Суб'єктивні причини поширеності корупції в системі державної

- служби в Україні. URL: <http://www.m.nauka.com.ua/?op=1&j=derzhavne-upravlinnyaudoskonalennya-ta-rozvytok&s=ua&z=817>.
21. Лихачов С. Щодо протидії корупції як чиннику, що впливає на стан ефективності забезпечення громадської безпеки. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2010. № 2. С. 94-98.
 22. Макухін О.О. Поняття корупції в Україні та ЄС: порівняльний аналіз, адміністративно-правовий аспект. Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юрид. науки». 2013. № 2. С.55-61.
 23. Мельник М.І. Корупційні правопорушення: поняття та види. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 2. С. 168-181.
 24. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: монографія. К. : Атіка, 2001. 301 с.
 25. Мельник М.І. Антикорупційна діяльність в органах державної влади та її наукове забезпечення. *Право України*. 2000. № 3. С. 67-71.
 26. Методичні рекомендації щодо діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) : Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 13.07.2017 р. № 317. URL: <https://nazk.gov.ua/perelik-mpa-metodychnyh-rekomendaciy-dlya-vykorystannya-u-roboti-upovnovazhenyh-pidrozdiliv-osib>.
 27. Методичні рекомендації щодо організації роботи із повідомленнями про корупцію, внесеними викривачами : Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 06.07.2017 р. № 286. URL: <https://nazk.gov.ua/spi-vprasya-z-vykrivachamy-koorupciyi>.
 28. Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / За ред. М. І. Хавронюка К.: ВД "Дакор", 2016. 496 с.
 29. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / Наук. ред. Хавронюк М.І. К.: Ваіге, 2018. 472 с.
 30. Науково-практичний коментар Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції»: станом на 1 січ. 2012 р. К. : Вид. дім «Професіонал», 2012. 464 с.
 31. Невмержицький Є.В. Корупція в Україні : причини, наслідки, механізми протидії : монографія. К. : КНТ, 2008. 368 с.
 32. Новіков М. Про антикорупційні заходи у сфері діяльності ОВС. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2006. № 2. С. 140-146.
 33. Онищук О.О. Адміністративно-правові відносини у сфері запобігання та протидії корупції. *Держава і право*. 2010. № 49. С. 196-199.
 34. Онищук О.О. Концептуальні засади запобігання та протидії корупції в Україні. *Адвокат*. 2010. № 9. С. 35-37.
 35. Петрова І.П. Протидія корупції в діяльності державної фіскальної служби України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С.219-222.
 36. Писаненко С.В. Запобігання та протидія корупції у контексті взаємодії органів охорони правопорядку з населенням. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2000. № 2. Ч. 1. С.84-87.
 37. Питання запобігання та виявлення корупції в органах виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.12.2009 р. № 1422. *Офіційний вісник України*. 2010. № 1. Ст. 52.
 38. Плиска В.В. Правовідносини та акти реалізації норм права у сфері забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції. *Наука і правоохорона*. 2013. № 17. С. 55-59.
 39. Побережний В.В. Причини поширення корупції в органах державної влади. *Реформування системи державного управління та державної служби: теорія і практика : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, 8 квіт. 2011 р. : [у 2 ч.] / за наук. ред. В. С. Загорського, А. В. Ліпенцева. Львів, 2011. Ч. 1. С. 192-195.*
 40. Полігова А.С. Поняття корупції: проблеми визначення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 2-3. С. 268-271.
 41. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2013 р. № 4572-VI. *Відомості*

- Верховної Ради України*. 2013. № 1. Ст. 1.
42. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
43. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
44. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон України від 14.10.2014 р. № 1699-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 46. Ст. 2047.
45. Про затвердження Антикорупційної програми Міністерства освіти і науки України на 2018-2020 роки : Наказ Міністерства освіти і науки України від 25.06.2018 р. № 675. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0675729-18>
46. Про затвердження Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015 - 2017 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 р. № 265. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/265-2015-%D0%BF>.
47. Про затвердження Методичних рекомендацій для тренерів щодо проведення антикорупційних навчань : Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 22.09.2017 р. № 738. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0738884-17>
48. Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення : Наказ Міністерства юстиції України від 11.01.2012 р. № 39/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 6. Ст. 63.
49. Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення : Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 09.02.2018 р. № 166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0345-18>
50. Про затвердження Порядку надання згоди Національним агентством з питань запобігання корупції на звільнення особи, відповідальної за реалізацію антикорупційної програми : Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 07.10.2016 р. № 74. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1542-16>
51. Про затвердження Порядку підготовки, подання антикорупційних програм на погодження до Національного агентства з питань запобігання корупції та здійснення їх погодження : Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 08.12.2017 р. № 1379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-18>
52. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2001 р. № 2493-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 33. ст. 175.
53. Протидія корупційній злочинності в Україні : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2010. 308 с.
54. Проява С.М. Економизация коррупции. Механизм противодействия : монографія. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. 160 с.
55. Роуз-Екерман С. Корупція та урядування : причини, наслідки та зміни / С. Роуз-Екерман; пер. С. Кокізюк, Р. Ткачук. К. : К.І.С., 2004. 296 с.
56. Савчук М.П. Сучасний стан правового розуміння корупції, її змісту та сутності. *Економіка та держава*. 2010. № 5. С. 101-102.
57. Серьогін С. Соціальна сутність корупції в органах державної влади. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. пр. ОРІДУ / [голов. ред М.М. Іжа]. Одеса, 2010. Вип. 2 (42). С. 130-132.
58. Серьогін С.М. Механізми попередження та протидії корупції в органах публічної влади. *Публічне управління: теорія та практика* : зб. наук. пр. Асоц. д-рів наук держ. упр. / [голов. ред. В. Мартиненко]. Х., 2010. Вип. 1. С. 134-140.
59. Сіверс Р.В., Кухарук А.В. Окремі аспекти функціонування уповноважених підрозділів з питань запобігання та виявлення корупції. URL: <http://old.minjust.gov.ua/47882>.
60. Скулиш Є. Прояви корупції у сучасних умовах. *Право України*. 2010. № 11. С. 213-228.
61. Скулиш Є. Форми та види корупції. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 3. С. 93-99.

62. Типове положення про уповноважений підрозділ (особу) з питань запобігання та виявлення корупції : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.09.2013 р. [№ 706](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/706-2013-%D0%BF). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/706-2013-%D0%BF>.
63. Тучак Р.М. Корупція як соціально-правове явище. *Актуальні проблеми державного управління*: Збірник наукових праць. Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. № 3. С. 203-209.
64. Хавронюк М.І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». К.: Атіка, 2011. 424 с.
65. Хмара О. Нові інструменти протидії корупції в арсеналі громадськості - від боротьби з корупціонерами до запобігання корупції. *Громадянське суспільство*. 2010. - № 2. С. 31-36.
66. Циц С.В. Загальнотеоретичний аналіз корупції. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2010. Вип. 1.– С. 219–224.
67. Чепелюк В. Корупція та хабарництво: проблеми співвідношення понять. *Право України*. 2004. № 10. С. 110-114.
68. Чурсін В.П. Корупція в Україні як перешкода впровадженню належного врядування. *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. пр. / голов. ред. О. Ю. Амосов. Х., 2010. Вип. 4 (31).- С. 171-179.
69. Шатрава С. О. Теорія і практика запобігання корупції в органах Національної поліції України : адміністративно-правове дослідження : монографія. Харків : Діса плюс, 2016. 455 с.
70. Шестопалова Л. Відмежування корупційних правопорушень від правопорушень, пов'язаних із корупцією. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С.194-195.
71. Яковенко Г. Вимірювання рівня корупції: можливості сучасного етапу. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. пр. ОРІДУ / голов. ред. М.М. Іжа. Одеса, 2010. Вип. 4 (44). С. 169-174.

Тема 8.

Правовий статус викривача корупції в Україні

1. Акімов О. О. Психологічні аспекти проявів корупції в державному управлінні / О. О. Акімов. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej19/PDF/23.pdf>
2. Бойко А.М. Морально-етичні заходи запобігання і протидії корупції у сфері державної служби. *Форум права*. 2012. №1. С.106-111.
3. Величко О. О. Методичні рекомендації. Етика поведінки державного службовця / О. О. Величко, Є. О. Шевченко, А. І. Коба. Біляївка: Біляївське міськрайонне управління юстиції в Одеській області, 2013.
4. Волянська М. Р. Визначення основних негативних факторів іміжду державного службовця та заходи щодо його покращення. URL: <http://ipp.lp.edu.ua/WebRC/issues/Issue%204/Volyanska.pdf>.
5. Дрешпак В. М. Комунікативна діяльність державних службовців у світлі етичних принципів. URL: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-01/DreshpakStat.pdf>.
6. Костюк А. Корупція як соціальний феномен і як моральна проблема. URL: http://old.ugcc.org.ua/ukr/church_in_action/sobor/previous/3rd/eparchial/lviv/k_ostiu/.
7. Кушнірюк В.М. Організація діяльності державного службовця: конспект лекцій. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. 544 с.
8. Лазаренко С. Ж. Суб'єктивні причини поширеності корупції в системі державної служби в Україні. URL: <http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=derzhavne-upravlinnyauodoskonalennya-ta-rozvytok&s=ua&z=817>.
9. Лазаренко С. Ж. Упорядкування правових та моральних норм в суспільстві як умова запобігання та протидії корупції. URL: <http://kaas.gov.ua/lawlibrary/articles/b/563-uporyadkuvannya-pravovikh-ta-moralnikh-norm-vsuspilstvi-yak-umova-zapobigannya-ta-protidiji-koruptsiji.html>.

10. Методичні рекомендації «Запобігання і протидія корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування» від 16.10.2013 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0020323-13>
11. Методичні рекомендації щодо підготовки модельного кодексу етики і професійної поведінки посадових осіб місцевого самоврядування. К.: КиївЦНТЕІ, 2011. 100 с.
12. [Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_788) від 23.07.1996 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_788.
13. Морально-етичні засади розвитку державної служби України: європейський та вітчизняний досвід : наук. розробка / кол. авт. : С. М. Серьогін, О. В. Антонова, І. В. Хожило та ін.; за заг. та наук. ред. проф. С. М. Серьогіна. К. : НАДУ, 2008. 48 с.
14. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / Наук. ред. Хавронюк М.І. К.: Ваіге, 2018. 472 с.
15. Підвищення ефективності діяльності керівників органів державної влади: навч.-метод. матеріали / уклад. : О.Б. Коротич, Ю.В. Боковикова, К.І. Мельникова та ін. К. : НАДУ, 2013. 52 с.
16. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.
17. Про дипломатичну службу : Закон України від 20.09.2001 р. № 2728-III URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2728-14>.
18. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14>
19. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
20. Про Концепцію розвитку законодавства про державну службу в Україні : Указ Президента від 20.02.2006 р. № 140/2006. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/140/2006>
21. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України від 07.06.2001 р. №2493-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2493-14>.
22. Про схвалення Стратегії реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.03.2015 р. №227-р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/227-2015-%D1%80#n65>.

4. Інформаційні Інтернет-ресурси

- | | |
|--|--|
| 1. http://www.rada.gov.ua/ | – сайт Верховної Ради України |
| 2. http://www.president.gov.ua/ | – сайт Президента України |
| 3. http://www.kmu.gov.ua/ | – сайт Кабінету Міністрів України |
| 4. www.ccu.gov.ua/ | – сайт Конституційного Суду України |
| 5. https://court.gov.ua/ | – портал Судова влада України |
| 6. http://www.reyestr.gourt.gov.ua/ | – Єдиний державний реєстр судових рішень |
| 7. http://mon.gov.ua/ | – сайт Міністерства освіти і науки України |
| 8. https://dmsu.gov.ua/ | – сайт Державної міграційної служби |
| 9. http://www.ombudsman.gov.ua/ | – сайт Уповноваженого Верховної Ради з прав людини |
| 10. https://www.cvk.gov.ua/ | – сайт Центральної виборчої комісії |
| 11. http://www.adm.km.ua/ | – сайт Хмельницької обласної державної адміністрації |
| 12. http://km-oblrada.gov.ua/ | – сайт Хмельницької обласної ради |
| 13. http://khm.gov.ua/ | – сайт Хмельницької міської ради |
| 14. http://www.nads.gov.ua | - Веб-сайт Національного агентства України з питань державної служби |
| 15. http://corrupt.informjust.ua | - Відомості з Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення |

16. <https://nabu.gov.ua/> - Офіційний сайт Національного антикорупційного бюро України
17. <https://nazk.gov.ua> - Офіційний веб-сайт Національного агентства з питань запобігання корупції
18. <http://www.reyestr.gourt.gov.ua> - Єдиний державний реєстр судових рішень
19. <https://declarations.com.ua> - Електронні декларації чиновників та депутатів
20. <https://public.nazk.gov.ua> - Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування
21. <http://www.nbuv.gov.ua/> – сайт Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського
22. <https://decentralization.gov.ua/> – портал з питань децентралізації в Україні

